Paweł Babij

Pieczęcie rycerstwa obcego na Śląsku do 1335 roku w zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu

Wrocław 2021

REDAKCJA TECHNICZNA Marzena Górska
PROJEKT OKŁADKI Marzena Górska
FOTOGRAFIE Marcin Szala
SKŁAD I ŁAMANIE Marzena Górska
KOREKTA Paweł Muszyński

NA OKŁADCE fragment rysunku zdobiącego drzewo genealogiczne rodziny von Ebertz, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, zespół nr 16, *Stowarzyszenie Szlachty Niemieckiej - Oddział Śląski we Wrocławiu,* sygn. 746, nr 4, fot. Ryszard Bacmaga, Paulina Pracz

Wydawnictwo Eternum
www.wydawnictwo-eternum.pl

© Copyright by Archiwum Państwowe we Wrocławiu
Wrocław 2021

ISBN 978-83-7795-027-2

ARCHIWA PAŃSTWOWE
ARCHIWUM PAŃSTWOWE WE WROCŁAWIU

Szanowni Czytelnicy,

wydanie niniejszej książki stanowi ważny etap w działalności naukowej Archiwum Państwowego we Wrocławiu, otwiera bowiem po kilkudziesięcioletniej przerwie nowy rozdział badań nad zasobem sfragistycznym, jest także pewnego rodzaju klamrą łączącą dokonania w obszarze sfragistyki profesora Mariana Haisiga, wybitnego uczonego, wykładowcę Uniwersytetu Wrocławskiego, pracownika PAN, a także pracownika Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zatrudnionego na części etatu w latach 1978-1993.

Książka „Pieczęcie rycerstwa obcego na Śląsku do 1335 r. w zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu" jest pokłosiem wystawy wirtualnej opublikowanej w czerwcu 2021 r. na stronie internetowej Archiwum, poświęconej najlepiej zachowanym, a więc najpiękniejszym pieczęciom rycerstwa obcego. Po raz pierwszy, nie tylko w Archiwum wrocławskim, ale i we wszystkich instytucjach archiwalnych skupionych w sieci archiwów państwowych w Polsce, zainteresowanym tematyką sfragistyczną, ale przecież także innym osobom przeglądającym stronę Archiwum, ukazano pieczęci w nowatorskiej technice obrazowania, z angielska zwanej Reflectance Transformation Imaging (RTI), która dzięki możliwości oświetlenia powierzchni pieczęci pod dowolnym kątem umożliwia dostrzeżenie wszelkich szczegółów. I jeszcze jedno novum, pieczęcie zaprezentowano w tzw. technice strumieniowej, podnoszącej jakość oglądanych obrazów.

Ciekawość czytelnika może wzbudzić pytanie: dlaczego pieczęcie rycerstwa obcego? Odpowiedź będzie prosta. Śląsk leżący na styku kilku państw, należał do najbogatszych regionów ówczesnej Europy i w naturalny sposób wabił przedstawicieli innych nacji, a cóż dopiero rycerzy żądnych sławy, przygód, a przede wszystkim majątków ziemskich, jakimi ich władca hojnie obdarzał. Mozaika kultur, tradycji i różne, jakże rozbudzone ambicje przybyszów z dalekich krain, wpłynęła na bogactwo i różnorodność form pieczęci, przedstawianych na nich wizerunkach i treści ideowe oraz symbolikę.

Autor książki Paweł Babij, zatrudniony od niedawna w Archiwum Państwowym we Wrocławiu na stanowisku starszego kustosza stoi dopiero u progu kariery badawczej. Pracując w Oddziale I, przechowującym najstarszy zasób archiwalny, obejmujący m.in. dokumenty pergaminowe i zbiory pieczęci, ma wszelkie warunki, aby się podjąć naukowego opracowania materiału sfragistycznego. Warto zaznaczyć, że jego dotychczasowe zainteresowania badawcze koncentrowały się wokół wojskowości Słowian Północno – Zachodnich we wczesnym średniowieczu. Jest on ponadto namiętnym uczestnikiem tak modnych obecnie rekonstrukcji historycznych, na których wciela się najczęściej w rolę połabskiego woja! Należy do wrocławskiej drużyny wikingów, zwanych „Pancernymi Knurami (Panser Galter Drott)". Niech więc „wycina toporem i włócznią" poczesne miejsce pośród badaczy pieczęci, na chwałę Archiwum wrocławskiego i polskiej archiwistyki.

dr Janusz Gołaszewski,
Dyrektor Archiwum Państwowego we Wrocławiu

Paweł Babij
Archiwum Państwowe
we Wrocławiu

Pieczęcie rycerstwa obcego na Śląsku do 1335 r. w zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu

Zagadnienia wstępne

Pieczęć średniowieczna, jako jedno z najważniejszych znamion wierzytelności, w nierozerwalny sposób wiąże się z dokumentem. Stanowi ona przedmiot badań sfragistyki, a w węższym zakresie również paleografii, genealogii i, co chyba najważniejsze w przypadku pieczęci rycerskiej, heraldyki. Nie wyczerpuje to jednak wartości źródłowej pieczęci. Z uwagi na fakt, że tłok pieczętny nierzadko stanowił wysokiej jakości wytwór rzemiosła artystycznego, znajduje się ona także w polu zainteresowań historyków sztuki oraz badaczy ikonografii i dawnej kultury materialnej[1].

Książęta i dostojnicy pieczętowali dokumenty nie tylko poświadczając swoje czynności prawne, lecz również uwierzytelniając dokumenty osób trzecich, w tym oczywiście rycerzy. Ci ostatni wystawiali nierzadko swe własne dyplomy, zarówno jako jedyni, jak i jedni z kilku wystawców. Nie zawsze zresztą wystawca posiadał własną pieczęć[2]. Tłoki pieczętne, zwane również stemplami bądź typariuszami, były wykonywane przez złotników z materiałów, takich jak srebro, brąz, miedź, mosiądz i żelazo, a niekiedy z ołowiu lub złota[3].

Ślady polskich dokumentów rycerskich sięgają drugiej połowy XI w. Z biegiem lat na listach świadków dyplomów książęcych zaczęli pojawiać się rycerze przybyli na Śląsk z innych krajów. Znaleźli się oni też w gronie odbiorców i wystawców dokumentów. Zazwyczaj dotyczyły one darowizn lub sprzedaży ziemi. Na kartach pergaminowych opatrzonych pieczęcią spisywano także różnego rodzaju oświadczenia, zeznania, testamenty, kontrakty i porozumienia, czy akty lokowania miejscowości na prawie niemieckim[4].

Archiwum Państwowe we Wrocławiu może poszczycić się największym w kraju zbiorem ponad 60 tys. dokumentów, z których najstarszy sięga 1175 r., a do 1500 r. włącznie można naliczyć ich aż 17214[5]. Wśród nich, począwszy od połowy XIII w. po przyjęty tu za górną granicę czasową rok 1335, znajdują się m.in. dokumenty

---

[1] Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 12-13; Zenon Piech, *Strój, insygnia i atrybuty książąt piastowskich do końca XIV w.*, cz. 1, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", 38, Warszawa 1990, nr 1–2, s. 3–35; cz. 2, *ibidem*, nr 3–4, s. 199–222; *idem*, *Jakiej ikonografii potrzebują historycy?*, w: *Dzieło sztuki: źródło ikonograficzne, czy coś więcej? Materiały sympozjum XVII Powszechnego Zjazdu Historyków w Krakowie, 15–18 września 2004*, red. Marcin Fabiański, Warszawa 2005, s. 19–36.

[2] Siłą rzeczy, dokumenty rycerskie mają najczęściej charakter poświadczeniowy i prywatny. Zob. Stanisław Kętrzyński, *Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich*, Poznań 2008, s. 53-57, 148-153.

[3] Elżbieta Jabłońska, *Metody wykonywania pieczęci woskowych*, „Ochrona zabytków" 2/98, s. 148.

[4] Wacław Korta, *Studien über die Ritterurkunden in Polen bis zum Ende des XIII. Jahrhunderts*, „Folia Diplomatica" 2, 1976, s. 41-46; Stanisław Kętrzyński, *op. cit.*, 171-175; Instytucje kościelne starały się zazwyczaj uzyskać potwierdzenia darowizn i fundacji rycerskich przez władze zwierzchnie, przykładając do nich większą wagę niż do pierwotnych donacji. Prawdopodobnie to właśnie z tego względu zachowało się do naszych czasów bardzo niewiele najstarszych dokumentów rycerskich, a ich liczba zaczyna rosnąć dopiero począwszy od XIII w.

[5] Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 853.

sygnowane pieczęciami rycerzy – przybyszów z obcych krain[6]. Łącznie jest to **75** zachowanych w różnym stanie odcisków, przywieszonych do **71** dokumentów.

Dnia 30 VI 2021 r. na stronie internetowej Archiwum Państwowego we Wrocławiu została opublikowana wirtualna wystawa najlepiej zachowanych[7] w jego zasobie pieczęci rycerstwa obcego[8]. Szczególnym walorem ekspozycji było zastosowanie nowatorskiej techniki obrazowania *Reflectance Transformation Imaging* (RTI), znacząco podnoszącej jakość i komfort oglądania powierzchni niewielkich eksponatów. Pozwala ona na dynamiczne manipulowanie położeniem źródła oświetlenia i kątem padania światła. Dzięki oświetlaniu obiektu z różnych stron można wychwycić i uwydatnić drobne detale pieczęci, które w innych warunkach byłyby niewidoczne lub trudno czytelne. Kolejną zaletą techniki RTI jest możliwość skorzystania z wielu zintegrowanych narzędzi umożliwiających manipulację parametrami przeglądanego obrazu. Wybrane ujęcia stanowiące jej efekt zostały zaprezentowane na stronie Archiwum Państwowego we Wrocławiu w postaci strumieniowej[9].

Pieczęcie prezentowane na wystawie pochodzą z czasów apogeum wędrówek rycerskich na Śląsk, które przypadło na okres od połowy XIII w. do połowy XIV w. Dzięki temu z biegiem czasu rośnie liczba zachowanych odcisków. Górną granicą chronologiczną jest ważny dla Wrocławia rok 1335. Wówczas to zmarł ostatni z Piastów władających księstwem wrocławskim, Henryk VI Dobry, który zapisał je w testamencie Janowi Luksemburskiemu. Bogaty dwór książęcy, który swoim splendorem przyciągał żądnych przygód rycerzy z dalekich krajów, ustąpił odtąd miejsca znacznie skromniejszemu otoczeniu starosty – namiestnika zarządzającego księstwem w imieniu czeskiego króla[10].

---

[6] Najstarsza spośród nich jest pieczęć Wittegona von Kamenz, Archiwum Państwowe we Wrocławiu [dalej: APWr.], zesp. nr 80, *Klasztor magdalenek w Nowogrodźcu, powiat bolesławiecki*, rep. 98 [dalej: rep. 98], nr 8 (8), przy dokumencie z 1254 r. Najdawniejszy zachowany odcisk pieczęci śląskiego rycerza (ok. 1201 r.) należał do Gniewomira Ilikowica z Pożarzyska (von Poseritz) i jest obecnie przechowywany przez Národní archiv w Pradze: Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 25, *ibidem*, t. 2, Wrocław 2018, s. 587-588. Zob. Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 9.

[7] Sygnatury dokumentów, które ze względu na zadowalający stan zachowania lub tematykę przedstawień na przywieszonych do nich pieczęciach zostały zakwalifikowane na wystawę (łącznie **44** odciski, w tym dwa należące do rodzimego rycerstwa, a wybrane ze względu na fantastyczno-mitologiczne motywy przedstawień napieczętnych): APWr., rep. 98, nr 8 (8); zesp. nr 26, *Akta miasta Świdnicy*, seria 18 [dalej: DmŚw.], U 51; zesp. nr 28, *Akta miasta Wrocławia*, seria 107, *Dokumenty miasta Wrocławia* [dalej: DmWr.], nr 154-155; zesp. nr 46, *Klasztor Augustianów w Żaganiu*, rep. 116 [dalej: rep. 116], nr 41 (42), 52 (53); zesp. nr 51, *Klasztor cystersów w Henrykowie, powiat ząbkowicki*, rep. 84 [dalej: rep 84], nr 6 (39), 13 (46), 18 (51), 19 (52), 21 (53), 30 (62), 31 (63), 32 (64), 34 (66), 53 (83); zesp. nr 53, *Klasztor cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim, powiat ząbkowicki*, rep. 88 [dalej: rep 88], nr 23 (51), 30 (58), 36 (63), 40 (67), 72 (93), 73 (94), 74 (95), 81 (100a); zesp. nr 54, *Klasztor cystersów w Krzeszowie*, rep. 83 [dalej: rep 83], nr 45 (63); zesp. nr 55, *Klasztor cystersów w Lubiążu, powiat wołowski*, rep. 91 [dalej: rep 91], nr 104 (115), 116 (127), 118 (129), 171 (181), 190 (200), 200 (210), 214 (224), 251 (261); zesp. nr 57, *Klasztor cysterek w Trzebnicy*, rep. 125 [dalej: rep 125], nr 136 (152), 145 (161a) 148 (163); zesp. nr 90, *Klasztor premonstratensów pod wezwaniem św. Wincentego we Wrocławiu*, rep. 67 [dalej: rep. 67], nr 165 (197a), 185 (213); zesp. nr 91, *Klasztor św. Macieja we Wrocławiu*, rep. 66 [dalej: rep 66], nr 39 (47), 67 (74), 68 (75); zesp. nr 92, *Kolegiata w Głogowie*, rep. 76 [dalej: rep. 76], nr 10 (23). Należy do nich doliczyć *kontrasigillum* pieczęci Dzierżka z Byczenia (rep. 88, nr 40 (67)), co łącznie z pozostałymi daje **77 odcisków i 72 dokumenty**.

[8] Odciski gorzej zachowanych lub dublujących się z lepiej zachowanymi pieczęci to łącznie **32** zabytki, przywieszone do **31** dokumentów: APWr., DmŚw., U 30, U 51; DmWr., nr 170, 184; rep. 66, nr 71 (78), 105 (111); rep. 83, nr 32 (51), 43 (61b); rep. 84, nr 3 (35), 5 (38), 13 (46), 24 (56), 44 (76a), 45 (76b); rep. 88, nr 11 (43), 12 (44), 22 (50), 34 (61a), 37 (64), 41 (68), 76 (97a), 79 (99), 80 (100); rep. 91, nr 118 (129), 196 (206); rep. 98, nr 27 (28); zesp. nr 78, *Klasztor Krzyżowców w Nysie*, rep. 103 [dalej: rep. 103], nr 23; zesp. nr 56, *Klasztor cystersów w Rudach, pow. raciborski*, rep. 114 [dalej: rep. 114], nr 6; rep. 116, nr 21; rep. 125, nr 127 (143).

[9] https://www.ap.wroc.pl/wystawy/pieczecie-rycerstwa-obcego-na-slasku-do-1335-r-w-zbiorach-archiwum-panstwowego-we-wroclawiu_[dostęp: X 2021]. Digitalizacja pieczęci w technice RTI i sporządzenie plików PTM – Marcin Szala przy współpracy z Ryszardem Bacmagą.

[10] Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 83-87. Odnośnie urzędu starosty zob. Ewa Wółkiewicz, *Capitaneus Slesie. Królewscy namiestnicy księstwa wrocławskiego i Śląska w XIV i XV wieku*, w: *Monarchia*

Już pierwsi piastowscy władcy korzystali z pomocy obcych wojowników, którzy zaciągali się do nich na służbę[11]. Wraz z transformacją zbrojnej drużyny w osiadłe na ziemi rycerstwo[12], a także w miarę recepcji chrześcijańskiej kultury oraz rozpowszechniania się w Polsce rycerskiego obyczaju[13], zjawisko to zyskało nowe formy.

Ważnym elementem etosu rycerskiego było obycie w świecie i nabranie dwornej ogłady. Nabycie odpowiedniego doświadczenia umożliwiała młodym paziom i giermkom służba dworska, udział w wyprawach wojennych i uczestnictwo w turniejach. Z powyższych względów nieodłączną częścią stylu życia rycerza były dalekie podróże w pogoni za sławą i majątkiem[14]. O wędrówkach rycerskich na Śląsk można mówić począwszy od schyłku XII w., dokładniej zaś dla okresu po 1163 r., wraz z wyodrębnieniem się dzielnicy śląskiej, które miało miejsce po powrocie z wygnania synów Władysława II[15]. Od tego czasu dwory książąt śląskich zaczęły przyciągać rycerzy z obcych krajów, którzy odwiedzali je kierowani żądzą przygód, zarobku i wybicia się w służbie miejscowych władców[16].

Kogo można zaliczyć do tego obcego rycerstwa? Z pewnością tych przybyszów, którzy spełniali podstawowe kryteria przynależności do powyższej warstwy. Najlepiej, zgodnie z prostą i zwięzłą charakterystyką Tomasza Jurka, rozumieć ich tutaj jako „uprzywilejowaną społecznie i świadomą swej odrębności grupę ludzi, których głównym i podstawowym zajęciem była służba wojenna"[17]. Mogli ją pełnić czy to z tytułu posiadania ziemi na prawie rycerskim, czy to – co tyczy się zwłaszcza rycerzy przybyłych z krajów niemieckich – na mocy kontraktu feudalnego. W przeciwieństwie do rodzimego *ius militare*, zwanego też *prawem wojskim*, prawo lenne przyszło na Śląsk z zachodu, w ślad za obcym rycerstwem, ok. połowy XIII stulecia[18].

Osobną podgrupę stanowią wójtowie[19], którzy z racji stanowiska byli zobowiązani do konnej służby zbrojnej, stanowiąc integralną część rycerskiego pospolitego ruszenia. Kwestia pochodzenia etnicznego śląskich rodzin wójtowskich może być dyskusyjna i z pewnością wymaga szczegółowych badań. Wypada zatem zaznaczyć, iż temat został ujęty możliwie szeroko i jako przypuszczalnie związane z ludnością napływową omówiono tu wszystkie zachowane pieczęcie należące do rodów o obcobrzmiących nazwiskach. Na podobnej zasadzie zostali uwzględnieni sędziowie prawa niemieckiego[20] i inni urzędnicy[21] korzystający z pieczęci herbowej.

---

w Średniowieczu. Władza nad ludźmi, władza nad terytorium. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi, red. Jerzy Pysiak, Aneta Pieniądz-Skrzypczak, Marcin Pauk, Warszawa-Kraków 2002, s. 169-225.

[11] *Ibidem*, s. 9, przyp. 10. Por. Marek Cetwiński, *Wikingowie na Śląsku: przyczynek do historii historiografii śląskiej*, w: *idem*, *Metamorfozy śląskie. Studia źródłoznawcze i historiograficzne*, Częstochowa 2002, s. 267-283. Autor poruszył problem obecnego w dawnej polskiej historiografii trendu, zgodnie z którym chętnie szukano protoplastów polskich rodów szlacheckich w dawnej Skandynawii: zwłaszcza *ibidem*, przyp. 4, 7-9, 12-14.

[12] Problem przekształcenia drużynników w rycerstwo dogłębnie przeanalizował Gerard Labuda, *Przeobrażenia w organizacji polskich sil zbrojnych w XI wieku*, w: *Pax et bellum*, red. Karol Olejnik, Poznań 1993, s. 87-110.

[13] Zob. Dariusz Piwowarczyk, *Obyczaj rycerski w Polsce późnośredniowiecznej (XIV-XV wiek)*, Warszawa 1998, s. 8-23.

[14] *Ibidem*, s. 51-54.

[15] Tomasz Jurek, *op. cit.*, s. 9.

[16] *Ibidem*, s. 59-66.

[17] *Ibidem*, s. 10.

[18] Zob. Andrzej Feliks Grabski, *Polska sztuka wojenna w okresie wczesnofeudalnym*, Warszawa 1959, s. 46–50; Tomasz Jurek, *op. cit.*, s. 154-159; Gerard Labuda, *op. cit.*, s. 97-99; Kazimierz Orzechowski, *Historia ustroju Śląska 1202-1740*, Wrocław 2005, s. 74-75.

[19] Pieczęcie wójtów: APWr., DmŚw., U 30, U 51; rep. 66, nr 39 (47), 68 (75), 105 (111); rep. 84, nr 3 (35) 6 (39), 19 (52), 24 (56), 30 (62), 34 (66), 44 (76a); rep. 88, nr 11 (43), 12 (44); 22 (50), 30 (58); rep. 91, nr 116 (127), 190 (200); rep. 114, nr 6; rep. 125, nr 145 (161a); Tomasz Jurek, *op. cit.*, s. 10-11, ze względu na to, iż uwzględnienie ogromu odnoszącego się do nich materiału źródłowego „rozsadziłoby ramy" jego pracy, pominął w niej rodziny mieszczańsko-rycerskie, tj. wójtów i przedstawicieli miejskiego patrycjatu, którzy uzyskawszy odpowiednią pozycję przyjęli rycerski styl życia. Por. też *ibidem*, s. 75-77; Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 27, uwzględnił natomiast niektóre rody wójtowskie i sołtysie, „idąc wyłącznie za głosem tradycji bądź historiografii".

[20] Pieczęcie sędziów: APWr., rep. 66, nr 71 (78); rep. 84, nr 18 (51), 32 (64); rep. 88, nr 76 (97a); rep. 91, nr 196 (206); rep. 125, nr 148 (163); Por. Tomasz Jurek, *op. cit.*, s. 157-158; Kazimierz Orzechowski, *op. cit.*, s. 40, 43, 75-76.

[21] Pieczęcie urzędników, tj. starosty, marszałka, kasztelana i kluczników: APWr., rep. 66, nr 67 (74); rep. 84,

Kim zatem był rycerz obcy? Przybyszem przebywającym na Śląsku, czy to czasowo, czy stale, jak również potomkiem przybysza[22], co na podstawie dostępnej literatury przedmiotu da się zazwyczaj określić[23]. Warto raz jeszcze podkreślić, że omówione zostały nie tylko pieczęcie rycerstwa o niewątpliwie obcym rodowodzie, lecz również przybyszów przypuszczalnych[24] lub tylko domniemanych ze względu na wskazane powyżej czynniki.

Prezentacja i analiza zebranego materiału

Zgodnie z klasyfikacją Mariana Haisiga, pieczęcie rycerskie zaliczają się do typu III, czyli pieczęci herbowych. Jest on podzielony na 4 podtypy, tj. a) pieczęcie z herbem umieszczonym w polu pieczęci, b) z herbem na tarczy lub w proporcu, c) tylko z hełmem lub klejnotem herbu (cymerem), d) z pełnym ujęciem herbu[25].

Czym jednak właściwie jest herb i z jakich elementów się składa? Głównymi elementami są godło i tarcza, uzupełnione zazwyczaj o różnorodne dodatki. Najważniejszym, bo często występującym na omawianych pieczęciach, jest hełm z klejnotem zwanym także cymerem. Pieczęć z godłem na tarczy zwieńczonej hełmem zaopatrzonym w klejnot określa się mianem pieczęci z pełnym herbem[26].

Typy pieczęci rycerskich

Pieczęcie z pełnym herbem stanowią grupę znaczącą, chociaż nie najliczniejszą[27]. Pośród wystawionych egzemplarzy jest ich łącznie **12**[28], ogółem natomiast **18**[29]. Najpopularniejsze były **pieczęcie herbowe z godłem na** umiejscowionej w okrągłym polu **tarczy**[30], bez hełmu i klejnotu. Wśród wystawionych egzemplarzy to aż **15**[31], a spośród ogółu zachowanych **27**[32] sztuk. Znacznie rzadsze są **pieczęcie z godłem** umieszczonym

---

nr 21 (53); rep. 84, nr 31 (63); rep. 88, nr 34 (61a), 36 (63), 37 (64); Rep 91, nr 104 (115), 118 (129); Na Śląsku w okresie rozbicia dzielnicowego klucznik (*claviger*) podlegał wielkiemu komornikowi, czyli śląskiemu odpowiednikowi wojewodów, funkcjonujących w pozostałych dzielnicach Polski. Innym przykładem czeskich wpływów był urząd marszałka (*marescalcus*), który dowodził przybocznym oddziałem księcia. Z kolei starosta księstwa, *capitaneus* lub *Landeshauptmann*, to urząd przejęty bezpośrednio z Brandenburgii, a mianowany nań dostojnik sprawował władzę w imieniu panującego: Kazimierz Orzechowski, *op. cit.*, s. 39-40; Ewa Wółkiewicz, *op. cit.*, s. 169-178; Por. Paul Pfotenhauer, *Die Schlesischen Siegel von 1250 bis 1300. Beziehentlich 1327*, Wrocław 1879, s. 23-24.

[22] Tomasz Jurek, *op. cit.*, s. 11.

[23] Prócz cytowanego tu wielokrotnie opracowania Tomasza Jurka, warto kierować się także ustaleniami Ulricha Schmilewskiego, *Der schlesische Adel bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Herkunft, Zusammensetzung und politisch-gesellschaftliche Rolle*, Würzburg 2001.

[24] W rozumieniu pracy Tomasza Jurka, *op. cit.*, s. 12-14.

[25] Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, *op. cit.*, s. 156.

[26] Paweł Dudziński, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997, s. 15-20, 25-28; Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 143-146.

[27] Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, *op. cit.*, s. 156, tj. typ III d).

[28] APWr., DmWr., nr 154; rep. 66, nr 39 (47); rep. 84, nr 30 (62), 34 (66), 53 (83); rep. 88, nr 40 (67); rep. 91, nr 104 (115), 116 (127), 171 (181), 190 (200); Rep 116, nr 41 (42), 52 (53).

[29] Oprócz wymienionych powyżej: APWr., DmŚw., U 51; rep. 83, nr 43 (61b); rep. 84, nr 3 (35), 13 (46); rep. 88, nr 41 (68); rep. 116, nr 21 (21).

[30] Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, *op. cit.*, s. 156, tj. typ III b).

[31] APWr., rep. 67, nr 165 (197a), 185 (213 – 2 szt.); rep. 83, nr 45 (63); rep. 84, nr 6 (39), 31 (63), 32 (64); rep. 88, nr 30 (58), 34 (61a), 72 (93); rep. 91, nr 200 (210), 214 (224), 251 (261); rep. 125, nr 136 (152), 148 (163).

[32] Prócz wyżej wymienionych: APWr., DmWr., nr 170, 184; rep. 83, nr 32 (51); rep. 84, nr 5 (38), 24 (56); rep. 88, nr 22 (50), 36 (63), 37 (64); rep. 91, nr 226 (236); rep. 103, nr 23 (23); rep. 114, nr 6 (6); rep. 125, nr 127 (143).

bezpośrednio w okrągłym polu pieczęci[33]. Składa się na nie **5**[34] wystawionych spośród **9**[35] zachowanych odcisków. Osobno wypada wymienić pieczęcie, gdzie godło zastępował wizerunek hełmu z klejnotem. **Pieczęci hełmowych**[36] rycerstwa obcego lub przypuszczalnie obcego pochodzenia zachowało się w dobrym stanie **6**[37], ogółem zaś **8 (9)**[38] sztuk.

Ostatnim dającym się wyróżnić typem są **tarczowe pieczęcie herbowe** w formie trójkątnej tarczy o prostej górnej krawędzi i lekko zaokrąglonych bokach[39]. W jej polu widnieje mniejsza tarcza stworzona przez wewnętrzną linię otokową[40], a na niej godło. Wśród wystawionych egzemplarzy jest ich **7**[41], ogółem zaś **14**[42] sztuk. Warto zauważyć, że przedstawiona powyżej klasyfikacja odbiega nieco od typologii Mariana Haisiga czy Zenona Piecha[43], ponieważ zgodnie z systematyką przyjętą w pracy Marka Wójcika zostały tu omówione osobno pieczęcie w formie tarczy gotyckiej, z godłem w centralnym polu[44].

Materiał i barwa odcisku

Ogromna większość pieczęci została odciśnięta w masie plastycznej sporządzonej na bazie niebarwionego wosku pszczelego, który w zależności od tego, z jakiego pochodził plastra oraz od ilości nagromadzonych w nim naturalnych zanieczyszczeń mógł przybierać rozmaite barwy – od jasnożółtej po ciemną i matową[45]. W celu poprawienia właściwości plastycznych mieszanki, do wytopionej z plastra woszczyny dodawano różnych składników. Mogła to być żywica drzew iglastych bądź powstała na skutek oddestylowania z niej terpentyny kalafonia, olej lniany lub sama terpentyna[46].

Warto skoncentrować się na lepiej zachowanych pieczęciach z naturalnego wosku pszczelego, które weszły w skład ekspozycji. Wśród nich zwracają uwagę odciski półprzeźroczyste, które pomimo, że niejednokrotnie przetrwały w bardzo dobrym stanie, są dosyć trudno czytelne z uwagi na przejrzystość masy plastycznej. Często lepiej widać przez nią sznur lub pergaminowy pasek zatopiony w środku, niż sam herb i legen-

---

[33] Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, *op. cit.*, s. 156, tj. typ III a). Por. Jan Wroniszewski, *Herby rycerskie w średniowiecznej sfragistyce polskiej*, w: *Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach*, red. Wojciech Drelicharz, Zenon Piech, Warszawa 2011, s. 227-229, wg którego herbem jest godło, tj. wyobrażenie poddawane stylizacji heraldycznej, początkowo umieszczane na tarczy, a później bezpośrednio w polu pieczęci. Takie rozumienie pojęcia godła i herbu jest zgodne z typem III a) wg Mariana Haisiga i stosowane min. przez Marka Wójcika, *Pieczęcie…*

[34] APWr., Rep. 66, nr 68 (75); rep. 76, nr 10 (23); rep. 84, nr 19 (52), 21 (53), 34 (66).

[35] Poza już wyszczególnionymi: APWr., DmŚw., U 30; rep. 84, nr 44 (76a), 45 (76b); rep. 8, nr 76 (97a).

[36] Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, *op. cit.*, s. 156, tj. typ III c). Zob. Marek Wójcik, *Od hełmu do herbu – przyczynek do badań nad heraldyzacją znaku rycerstwa śląskiego*, w: *Pieczęcie herbowe…*, s. 251-271.

[37] APWr., DmŚw., U51; DmWr., nr 155; rep. 66, nr 67 (74); rep. 84, nr 53 (83); rep. 88, nr 40 (67 – *kontrasigillum*), 73 (94).

[38] 9 szt. łącznie z wymienionym *kontrasigillum*. Oprócz niego i wyżej wspomnianych: APWr., DmŚw., U 51; rep. 66, nr 105 (111); rep. 91, nr 196 (206).

[39] Zgodnie z kształtem pieczęci tarczowej przedstawionym przez Theodora Ilgena: zob. Paweł Gut, *Budowa pieczęci: typariusz, odcisk, kopia trójwymiarowa*, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach*, red. Paweł Gut, Marcin Hlebionek, Warszawa 2020, s. 36, il. 3.2, ostatnia w pierwszym rzędzie.

[40] Przez co można je zaliczyć do typu III b): Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, *op. cit.*, s. 156.

[41] APWr., Rep. 84, 18 (51); rep. 88, nr 23 (51), 74 (95), 81 (100a); rep. 91, nr 118 (129); rep. 98, nr 8 (8); rep. 125, nr 145 (161a).

[42] Obok powyższych: APWr., rep. 66, nr 71 (78); rep. 88, nr 11 (43), 12 (44), 79 (99), 80 (100); rep. 98, nr 27 (28); rep. 125, nr 127 (143).

[43] Zenon Piech, *Uwagi o typologii i nazewnictwie pieczęci w polskich i zagranicznych badaniach sfragistycznych*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Zenon Piech, Warszawa 2015, s. 34-35, 42; *idem*, *Pieczęcie herbowe w systemach sfragistycznych dawnej Rzeczypospolitej*, w: *ibidem*, s. 220-222. Autor czyni tu rozróżnienie kierując się liczbą występujących elementów herbu (1. pełny herb, 2. herb na tarczy, 3. godło w polu pieczęci, 4. hełm i klejnot w polu, 5. pieczęć wieloherbowa itp.), a nie kształtem odcisku.

[44] Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 36-37.

[45] Elżbieta Jabłońska, *op. cit.*, s. 147.

[46] Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, *op. cit.*, s. 136-137; Elżbieta Jabłońska, *op. cit.*, s. 147-148.

dę odciśnięte na powierzchni[47]. Liczne są również odciski w bardzo ciemnym wosku[48], rzadziej występują wykonane w jasnym, lecz nieprzeźroczystym. Niekiedy można napotkać pieczęcie wykonane w materiale, który zwłaszcza w pęknięciach i na krawędziach ubytków zdradza obecność jakiejś białawej domieszki – zapewne kredy, mąki, ciasta lub nieprzejrzystej żywicy[49].

Osobną kategorię stanowią pieczęcie wykonane z wosku barwionego na czerwono i zielono, a zachowało się ich odpowiednio **11**[50] i **4**[51] egzemplarze. Czerwoną masę pieczętną uzyskiwano dodając barwników mineralnych, tj. cynobru lub minii żelazowej, zieloną zaś przy pomocy grynszpanu, czyli tzw. zieleni miedziowej, uzyskiwanej dzięki oddziaływaniu kwasu octowego na miedź [52].

Wizerunki napieczętne

Motywy zwierzęce

Popularne w heraldyce przybyszów na Śląsk były zwłaszcza motywy zwierzęce, szeroko rozpowszechnione wśród zachodniego rycerstwa, a odzwierciedlające bogaty świat symboliki chrześcijańskiego Zachodu. Pojawienie się na Śląsku rycerzy z obcych stron dało początek procesowi heraldyzacji godeł i znaków polskiego rycerstwa poprzez ich okcydentalizację, tj. przyjmowanie zachodnich motywów ikonograficznych w miejsce rodzimych kreskowych znaków przedherbowych, które przypominały dawne znaki domowe i merki rybackie[53].

Oddziaływanie to nie było jednak jednostronne, gdyż równolegle z recepcją motywów ikonograficznych i symbolicznych zachodniej heraldyki przez rycerstwo miejscowe, również obcy przybysze zmieniali swoje herby pod wpływem kontaktów z rycerzami śląskimi[54]. Na zachowanych w zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu pieczęciach obcych rodów rycerskich widnieją zarówno pełne wizerunki, jak i części

[47] Spośród pieczęci wchodzących w skład ekspozycji są to: APWr., DmWr., nr 154; rep. 66, nr 39 (47); rep. 83, nr 45 (63); rep. 84, nr 19 (52), 31 (63), 34 (66 – obie, a szczególnie Hermana von Reichenbacha); rep. 88, nr 73 (94); rep. 91, nr 200 (210), 214 (224); rep. 125, nr 148 (163). Przejrzystość ta jest prawdopodobnie skutkiem połączenia jasnego wosku z dużą domieszką przeźroczystej żywicy, oleju lub terpentyny, a braku dodatków takich jak kreda, mąka, ciasto czy barwniki. Zob. Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, *op. cit.*, s. 137-138; Elżbieta Jabłońska, *op. cit.*, s. 147-148, 152, 154-155.

[48] Z wystawionych egzemplarzy: APWr., DmWr. nr 155; rep. 76, nr 10 (23); rep. 84, nr 32 (64); rep. 88, nr 30 (58), 74 (95); rep. 91, nr 171 (181), 190 (200); rep. 125, nr 136 (152).

[49] Spośród lepiej zachowanych: APWr., rep. 66, nr 67 (74); rep. 98, nr 8 (8); rep. 116, nr 52 (53). Wobec braku odpowiednich analiz jesteśmy w tej kwestii skazani na domysły. Swój wpływ na obecny odcień miał również czas i warunki ich przechowywania, a zwłaszcza temperatura i wilgotność. Na temat składu masy, z której przygotowywano odciski pieczęci na Śląsku zob. Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, *op. cit.*, s. 137, przyp. 246, 248. Por. Elżbieta Jabłońska, *op. cit.*, s. 147-148.

[50] Wśród wystawionych: APWr., rep. 66, nr 68 (75); rep. 84, nr 30 (62), 53 (83 – obie); rep. 88, nr 72 (93), 81 (100a); rep. 91, nr 118 (129), 251 (261). Wśród gorzej zachowanych lub powtarzających się z najlepiej zachowanymi, z czerwonego wosku wykonano jeszcze pieczęcie o sygnaturach: APWr., DmŚw., U51 (Rudiger starszy von Haugwitz); rep. 83, nr 43 (61b); rep. 91, nr 226 (236).

[51] Lepiej zachowane: APWr., DmŚw., U 51; rep. 67, nr 165 (197a); rep. 116, nr 41 (42). Do destruktów trzeba zaliczyć szczątki wykonanej z ciemnego wosku pieczęci Isera Werde, APWr., DmWr., nr 184.

[52] Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, *op. cit.*, s. 137-138; Por. rezultaty badań Elżbiety Jabłońskiej, *op. cit.*, s. 152, 154-155, nad pieczęciami z Torunia.

[53] Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Pochodzenie – gospodarka – polityka*, Wrocław 1980, s. 34–37, przyp. 129–131; Jan Wroniszewski, *op. cit.*, s. 227-235.

[54] Marek Wójcik, Średniowieczne pieczęcie rycerstwa śląskiego, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Zenon Piech, Jan Pakulski, Jan Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 276-283; *idem*, *Herby, hełmy i klejnoty. Uniwersalne i swoiste treści obrazowe pieczęci rycerstwa śląskiego*, w: *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku*, red. Agnieszka Chlebowska, Agnieszka Gut, Warszawa 2008, s. 52-56.

ciała rozmaitych zwierząt. Osobną podgrupą w średniowiecznym bestiarium były fantastyczne monstra, wśród których można odnaleźć smoka oraz gryfa.

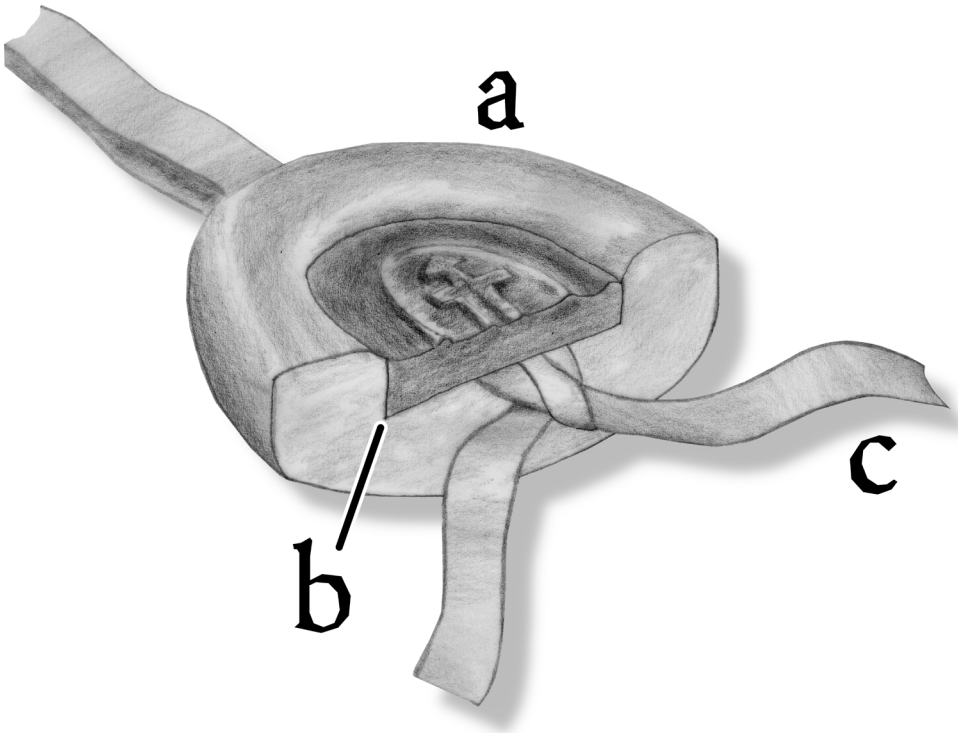

Rysunek 1: Przekrój pieczęci wg P. Guta, *op. cit*., s. 45, il. 3.13., na podstawie rysunku K. Chyrki, rys. P. Babij. (a) – miska pieczętna z wosku naturalnego (b) – odcisk typariusza w wosku barwionym (c) – paski pergaminowe mocujące pieczęć do pergaminowej karty dokumentu.

Jeleń

Zwrócony w prawo jeleń z rozłożystym porożem widnieje na pieczęci Alberta Packa z 1329 r. Jest to pieczęć okrągła z godłem umieszczonym na tarczy. Znajduje się ona w polu ozdobionym drobnymi perełkami[55]. Przywieszona do dokumentu na zielonym sznurze pieczęć została odciśnięta w bardzo ciemnym, barwionym na zielono wosku, a odcisk zabezpieczono misą pieczętną z wosku naturalnego. Dokument wystawiono w celu potwierdzenia nadania poczynionego przez Alberta Packa na rzecz swego sługi, Jana[56].

Dla ludzi średniowiecza wizerunek jelenia wyrażał głęboką i złożoną symbolikę, która nawiązywała do biblijnego porównania tego zwierzęcia z duszą spragnioną Boga i świętości, niekiedy nawet stanowiąc prefigurację samego Chrystusa. Istniało też postrzeganie nieco bardziej przyziemne, a związane z łowami oraz świętymi patronami myśliwych – Hubertem i Eustachym. Jeleń był atrybutem św. Idziego, który zgodnie z egendą uchronił przed śmiercią to zwierzę, przyjmując na swoje ciało strzałę wystrzeloną przez łowców[57]. Wizerunek jelenia przywodził na myśl cechy pozytywne:

[55] APWr., rep. 67, nr 165 (197a); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 2, s. 520, nr 475.

[56] Roman Stelmach, *op. cit*., s. 107, nr 1707. Autor mylnie określił Packa jako mieszczanina.

[57] Dorothea Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 267-272. Stanisław Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 130-134;

łagodność, wzniosłość i czystość, jak również szybkość, ruchliwość, męski pierwiastek seksualny i jego siłę życiową. Użycie go w heraldyce sygnalizowało, że posiadacz herbu aspiruje do występowania w roli rozważnego wojownika i przewidującego męża stanu[58]. W nawiązaniu do polowania, jednej z ulubionych rycerskich rozrywek i pasji wielu władców, wybór tego szlachetnego zwierzęcia na godło heraldyczne wydaje się zrozumiały[59]. Warto też zwrócić uwagę, że wizerunek jelenia w herbie Alberta Packa jest identyczny z użytym 8 lat później przez Sobiesława z rodu Gosławiców[60].

Tur

Popularnym motywem był tur, przedstawiany z charakterystycznymi długimi rogami. Pieczętowali się nim przedstawiciele rodziny Kittlitzów[61] oraz Baruthów[62], a zachowało się ich w zasobie Archiwum łącznie 5 odcisków. Były to bez wyjątku pieczęcie z pełnym herbem, gdzie tur przedstawiony był na tarczy nakrytej hełmem z klejnotem. Klejnot herbowy przybierał u Baruthów postać potrójnego poroża (Dytryk) lub gałązek (Zygfryd), a u Kittlitzów – stylizowanych kwiatów[63]. Warto zwrócić uwagę zwłaszcza na pieczęć Henryka młodszego von Kittlitz, odciśniętą w wosku barwionym na zielono.

Tur, dziki przodek niektórych dzisiejszych ras bydła, symbolizował siłę, płodność i moc. Można go wiązać z symboliką byka, od starożytności kojarzonego z gwałtownymi fenomenami przyrody takimi jak burza, deszcz i piorun, z drugiej zaś strony w wielu religiach stanowiącego cenne zwierzę ofiarne, symbol nieskazitelności. To ostatnie znaczenie w kulturze chrześcijańskiej przeszło również na Jezusa Chrystusa w kontekście jego ofiary i doskonałości[64]. W świeckiej interpretacji wiązany był z pozytywnymi cechami, takimi jak dzielność, pracowitość i wspaniałomyślność[65]. Tur jako dzika odmiana bydła rogatego nieodłącznie kojarzył się z polowaniem na grubego zwierza, a jego wizerunek znajduje się do dzisiaj w wielu europejskich herbach[66].

Dzik

Symbolikę związaną z łowiectwem reprezentował też dzik, widniejący na pieczęciach wójta Ząbkowic Śląskich, Hermana Löwensteina[67] z 1292 r. i śląskiego rycerza Arnolda z Peterswalde[68]. Obaj posługiwali się pieczęcią z umieszczonym na tarczy godłem w postaci zwróconego w prawo łba dzika. Różnicę stanowił podział tarczy herbowej na 4 pasy w przypadku pieczęci Hermana, z których drugi i czwarty wypełniony był perełkami, a na drugim umieszczono dodatkowo łeb dzika. Tarcza herbowa na pieczęci Arnolda posiada centralny pas z głową zwierzęcia, a pole wokół tarczy ozdobiono ulistnionymi gałązkami[69].

Dzik uosabiał siłę i gwałtowność, a skojarzenia te były żywe zarówno w kulturze antycznej, chrześcijańskiej, jak i u dawnych Słowian[70]. W połabskiej Radogoszczy,

Tomisław Giergiel, *Symbolika jelenia w polskiej heraldyce rycerskiej*, Sandomierz 1998 (= Studium Generale Sandomiriense. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza w Sandomierzu. Rozprawy Wydziału Humanistycznego 2), s. 32-47. Zob. też Tomasz Panfil, *Lingua symbolica. O pochodzeniu i znaczeniach najstarszych symboli heraldycznych w Polsce*, Lublin 2002, s. 128-143.

[58] Władysław Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 125-128.

[59] Dariusz Piwowarczyk, *op. cit.*, s. 148-157; Tomisław Giergiel, *op. cit.*, s. 10-11, 49-57.

[60] *Ibidem*, s. 52.

[61] Henryk starszy, APWr., rep. 116, nr 21 (21) i młodszy, rep. 116, nr 41 (42) oraz Jan, rep. 116, nr 52 (53).

[62] Dytryk (Teodoryk), APWr., rep. 91, nr 104 (115), Zygfryd, rep. 91, nr 171 (181).

[63] Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 125-128, 378-381, nr 15-16, 328-330.

[64] Stanisław Kobielus, *op. cit.*, s. 91-92.

[65] Paweł Dudziński, *op. cit.*, s. 159.

[66] Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 432.

[67] APWr., rep. 88, nr 11 (43), 12 (44); Ulrich Schmilewski, *op. cit.*, s. 85.

[68] APWr., rep. 88, nr 76 (97a); Tomasz Jurek, *op. cit.*, s. 12, wymienił Jana z Peterswalde w grupie miejscowego rycerstwa. Por. Josef Pilnáček, *Rody stareho Slezska*, t. 3, Brno 1991, s. 874.

[69] Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 2, s. 447-448, 559-560, nr 403, 521.

[70] Stanisław Kobielus, *op. cit.*, s. 90-91.

świętym grodzie Redarów, pojawienie się olbrzymiego dzika zwiastowało grozę wojny[71]. Opisujący starcie Bolesława Chrobrego z Jarosławem Mądrym w bitwie nad Bugiem w 1018 r. Gall Anonim włożył w usta polskiego władcy bardzo znamienne słowa: „(...) dobrze, owszem, nazwałeś mnie wieprzem w kałuży, ponieważ we krwi łowców i psów twoich, to jest książąt i rycerzy, ubroczę kopyta koni moich, a ziemię twą i miasta spustoszę jak dzik pojedynek"[72]. Cechami nieodłącznie kojarzonymi z dzikiem była nieumiarkowana porywczość, brutalność i zniszczenie, ale również rozwiązłość, siła życiowa i płodność[73]. W kulturze chrześcijańskiej dzikość odyńca posiadała swoją mroczną stronę, symbolizując Szatana. Trudno się dziwić, że wizerunek tak przerażającej bestii, a jednocześnie zwierzyny, na którą porywali się w lesie tylko najodważniejsi śmiałkowie, trafił jako godło na tarcze i pieczęcie rycerzy[74].

Lew

Wyobrażenie lwa widnieje jedynie na odcisku *sigillum* Fryczka von Skassow z 1323 r. Do dzisiaj zachował się tylko górny skrawek okrągłej pieczęci wykonanej z ciemnego wosku naturalnego i przywieszonej do karty dokumentu na pasku pergaminowym. Zgodnie z zachowanym w zasobie Archiwum przerysem[75], była to pieczęć z herbem na tarczy w postaci kroczącego lwa umieszczonego w skosie obwiedzionym płomieniem[76].

Lew był królewskim symbolem siły, potęgi i dumy, od czasów starożytnych kojarzonym z męskością i sferą solarną. Zwierzę boskie, wcielenie majestatu, odwagi i triumfu. W średniowieczu, podobnie jak wiele innych zwierząt, posiadał dwuznaczną symbolikę, mogąc oznaczać Chrystusa, ale również Szatana albo Antychrysta[77]. W religii chrześcijańskiej był atrybutem ewangelisty Marka, przywodził na myśl sąd ostateczny, zmartwychwstanie Chrystusa, a także sprawiedliwość. W związku z tym liczne dekoracje królewskich i biskupich tronów nawiązywały do biblijnego opisu tronu króla Salomona, flankowanego przez złote wizerunki dwóch lwów[78]. Lew występował również jako godło na pieczęciach niektórych władców z dynastii piastowskiej[79].

Muł

Oprócz dzikich bestii, w heraldyce obcego rycerstwa na Śląsku znajdziemy także zwierzęta udomowione. Ciekawym przykładem jest głowa muła, godło dziedzicznych wójtów Dzierżoniowa, Reichenbachów. Występuje ona na sześciu odciskach pieczęci zachowanych z okresu pomiędzy 1299 a 1324 r., odbitych z dwóch różnych tłoków i często wykonanych z bardzo jasnego, przejrzystego wosku[80].

Muł, wynik skrzyżowania konia z osłem, symbolizował siłę pierwszego i cierpliwość drugiego z tych zwierząt. Jedną z najczęściej przypisywanych mu cech był, obok wytrzymałości, także brak rozumu. Zgodnie z analogią pomysłu Bernarda z Clairvaux, podobnie jak muł powstaje z połączenia dwóch różnych gatunków, tak i Kościół powstał ze zmieszania Żydów i pogan[81]. Wytrwałość tego zwierzęcia można kojarzyć z tradycją rodową Reichenbachów, podkreślającą cywilizacyjny wymiar ich działalności w nowej ojczyźnie[82].

---

[71] *Kronika Thietmara*, tłum. Mariana Zygmunta Jedlickiego, na podstawie wydania z 1953, Kraków 2005, s. 348 (lib. VI, c. 24).

[72] Gall Anonim, *Kronika polska*, tłum. Roman Grodecki, wstęp i oprac. Marian Plezia, Wrocław 2003, s. 28 (lib. I, c. 10).

[73] Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 86.

[74] Dorothea Forstner, *op. cit.*, s. 303-304; Stanisław Kobielus, *op. cit.*, s. 91-92.

[75] APWr., rep. DmWr. nr 170.

[76] Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 751-752, nr 759.

[77] Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 194-196.

[78] Stanisław Kobielus, *op. cit.*, s. 180-182, 185-186; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 232-233.

[79] Zenon Piech, *Ikonografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993, s. 80-82. Por. Tomasz Panfil, *op. cit.*, s. 96-128.

[80] APWr., DmŚw., U 30; rep. 84, nr 34 (66), 44 (76a), 45 (76b); rep. 88, nr 30 (58), 76 (97a).

[81] Stanisław Kobielus, *op. cit.*, s. 217-218.

[82] Marek Cetwiński, *Panowie von Reichenbach. Problem tożsamości elity śląskiej*, w: *idem*, *Metamorfozy śląskie. Studia źródłoznawcze i historiograficzne*, Częstochowa 2002, s. 223-235.

Baran

Często występującym motywem heraldycznym jest również używana przez rodzinę Haugwitzów głowa barana. Widnieje ona na czterech[83] pieczęciach z lat 1309-1334. Ciekawy jest zwłaszcza dość dobrze zachowany, a odciśnięty w czerwonym wosku egzemplarz *sigillum* Rudigera starszego. Okazałą pieczęć z pełnym herbem zdobi pochylona w prawo tarcza z ukazaną na wprost głową barana w pas. Nad nią widnieje przedstawiony z dbałością o szczegóły hełm garnczkowy, *en face*, z klejnotem w formie rozpostartych skrzydeł i spływającymi w dół wstążkami po bokach[84].

Baran posiadał konotacje zbliżone do muła, przy czym młody baranek w oczywisty sposób symbolizował Chrystusa. Zwierzę rogate widoczne w herbie Haugwitzów ma jednak inną wymowę, związaną przede wszystkim z uporem i walecznością[85]. Dorosły samiec, jako dominujący w stadzie, funkcjonował jako symbol autorytetu przywódcy, ucieleśnienie „rogatej" charakterności i wojowniczego temperamentu[86].

Kogut

W zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu znajdują się dwie pieczęcie opatrzone wizerunkiem koguta, datowane na lata 1310 i 1321. Pierwszą z nich pieczętował się Syban Dyhrn (Der), drugą natomiast Mikołaj, dziedziczny wójt Trzebnicy. Co ciekawe, obie należą do charakterystycznego typu pieczęci o kształcie tarczy, z godłem umieszczonym w centrum pola pieczęci i legendą w otoku biegnącym wzdłuż krawędzi. Przywieszone do dokumentów na paskach pergaminowych, zostały wykonane z bardzo ciemnego, naturalnego wosku[87].

Starożytni składali koguta w ofierze bogom podziemi. Był ptakiem solarnym, symbolizując płodność, siłę rozrodczą, śmiałość oraz odwagę i czujność. Te skojarzenia przetrwały do średniowiecza, w którym koguta uważano za ptaka oznajmiającego wschód słońca oraz rozpraszającego swoim pianiem mrok i demony nocy. Przypisywano mu także znaczenie magiczne. W chrześcijańskiej interpretacji kogut był symbolem triumfu nad ciemnością, a zatem zmartwychwstania i nadejścia światłości, czyli panowania Chrystusa[88].

Orzeł

W sfragistyce przybyszów można napotkać również nieporównanie bardziej majestatycznego ptaka, a mianowicie orła. Co charakterystyczne, jego występowanie wiąże się jednak ze sprawowaniem urzędów powierzonych przez piastowskich książąt. Najstarsza, a pochodząca z 1298 r., dobrze zachowana pieczęć z ciemnozielonego wosku w misie pieczętnej z wosku naturalnego, należała do klucznika Piotra Royen i przedstawiała orła z rozpostartymi skrzydłami i głową zwróconą w prawo[89]. Półuorzeł utrzymany w stylistyce charakterystycznej dla heraldyki Piastów Śląskich, podobnie jak na pieczęci Piotra Royen bez przepaski na skrzydle, widnieje na dwóch zachowanych z lat 1302-1303 okrągłych pieczęciach z herbem na tarczy, należących do starosty krajowego Hermana von Barby[90]. Ostatnim i najciekawszym bodaj przykładem jest pieczęć sędziego dworskiego Mikołaja z Ziębic (von Münsterberg) z 1311 r. Okrągły odcisk posiada umieszczo-

[83] APWr., DmŚw., U 51; rep. 84, nr 13 (46), 34 (66), 53 (83).

[84] APWr., rep. 84, nr 53 (83); nieco gorzej zachowany odcisk tego samego tłoka: DmŚw., U 51; Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 329, 331-332, nr 278.

[85] Stanisław Kobielus, *op. cit.*, s. 59-61; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 35.

[86] Paweł Dudziński, *op. cit.*, s. 65.

[87] APWr., rep. 125, nr 127 (143), 145 (161a); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 318, nr 260; *ibidem*, t. 2, Wrocław 2018, s. 820, nr 832.

[88] Dorothea Forstner, *op. cit.*, s. 233-237; Stanisław Kobielus, *op. cit.*, s. 137-139, 143; Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 149-150.

[89] APWr., rep. 91, nr 118 (129); Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy…*, s. 165; Ulrich Schmilewski, *op. cit.*, s. 536; Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 2, s. 668, nr 656. Autor ten pominął pieczęcie ściśle związane z urzędem, jak np. starościńskie, na których nie figuruje imię dysponenta: *ibidem*, t. 1, s. 30-31.

[90] APWr., rep. 8, nr 34 (61a), 37 (64); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 120-121, nr 9-10.

ne w polu pieczęci godło w postaci orła w zwieńczonym podwójnym pióropuszem hełmie garnczkowym na głowie[91]. Nie był to przypadek, gdyż również pieczęć księcia Bolka II ziębickiego z 1334 r. nosiła wizerunek orła w zamkniętym hełmie o dwóch pióropuszach: jednym z piór pawich, a drugim – kogucich[92]. Zdaniem Jacka Pierzaka, autora monografii polskich hełmów garnczkowych, hełm zastępował w tym wypadku koronę zyskując znaczenie atrybutu, a „może nawet insygnium władzy"[93].

Orzeł, jako niekwestionowany król przestworzy, był odwiecznym symbolem władzy, potęgi i majestatu. W starożytnych kulturach boski ptak solarny, w Starym Testamencie porównywany do samego Boga, a przez pisarzy chrześcijańskich do zmartwychwstałego Jezusa. Orła łączono ze św. Janem apostołem, symbolizował również boską Opatrzność, łaskę i sprawiedliwość. W interpretacji negatywnej wiązał się jednak z pychą i gniewem. Warto dodać, że to pióropusze z orlich piór często przedstawiano w heraldyce na wieńczących hełmy garnczkowe klejnotach[94]. Wysoki walor symboliczny orła znajduje odzwierciedlenie w piastowskich herbach książęcych. Był on nie tylko uosobieniem władzy i dostojeństwa, ale również zwycięstwa na polu bitwy i, razem z lwem, dominował w heraldyce władców piastowskich XIII stulecia[95].

Ryba

Mniej popularnym motywem ikonograficznym w herbach obcego rycerstwa na Śląsku była ryba. Mogła występować pojedynczo, jak na świetnie zachowanej czerwonej pieczęci Ottona von Glaubitz[96] z 1323 r., lub też w liczbie trzech. Trzy ryby łukiem w pas widnieją na wykonanych z wosku naturalnego okrągłych pieczęciach z umieszczonymi na tarczy herbami Jana Kurzbacha i Mikołaya von Seydlitz, z lat 1322 i 1325[97].

W średniowieczu ryba posiadała bogatą symbolikę związaną z chrześcijaństwem. Wyraża tajemnicę, milczenie, umiarkowanie i pokorę[98]. Zwierzę to było obecne w wielu przypowieściach biblijnych, stanowiąc popularny motyw sztuki wczesnochrześcijańskiej. Mogło symbolizować zarówno chrześcijanina, potrzebującego do życia wiecznego wody chrztu, jak i samego Jezusa, którego autorzy chrześcijańscy często porównywali do ryby[99].

Rak

Innym wodnym zwierzęciem występującym w herbach jest rak, znany z *sigillum* Merbota Haina (Hagena), zachowanego przy dokumencie z 1318 r. Jest to okrągła pieczęć z godłem na tarczy wykonana z przejrzystego wosku naturalnego, przez który wyraźnie widać łączący ją z kartą dokumentu pasek pergaminowy[100]. Widnieją na niej 3 raki w roztrój.

---

[91] APWr., rep. 84, nr 19 (52); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 2, s. 635-636, nr 616; *idem*, *Herby, hełmy i klejnoty…*, s. 58-59. Jest to godło identyczne z zachowanym jedynie w postaci odrysu Paula Pfotenhauera, *op. cit.*, s. 24, orłem nadanym na pieczęci urzędniczej Konradowi von Reichenbach przez księcia świdnicko-jaworskiego w 1290 r.

[92] Zenon Piech, *Ikonografia…*, s. 62-63; Jacek Pierzak, *Średniowieczne hełmy garnczkowe na ziemiach polskich na tle zachodnioeuropejskim*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, Archeologia" 16, Bytom 2005, s. 65, ryc. 51; Por. podwójny pióropusz pieczęci hełmowej księcia Henryka I jaworskiego z 1323 r.: *ibidem*, s. 62, ryc. 41.

[93] Zenon Piech, *Ikonografia…*, s. 62-63; Jacek Pierzak, *op. cit.*, s. 8.

[94] Dorothea Forstner, *op. cit.*, s. 240-243; Stanisław Kobielus, *op. cit.*, s. 232-238. Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 284-287; Tomasz Panfil, *op. cit.*, s. 163-200; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 299-300.

[95] Marian Haisig, *Śląski rodowód państwowego godła Polski*, Wrocław 1993, s. 6-23; Zenon Piech, *Ikonografia…*, s. 78-80.

[96] APWr., rep. 88, nr 72 (93). Warto również wspomnieć o przechowywanym w Oddziale w Kamieńcu Ząbkowickim, Dokumenty, nr 1, słabo zachowanym odcisku pieczęci Ottona von Glaubitz z 21 V 1322 r.; Józef Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993, s. 122; Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 270-272, nr 202.

[97] APWr., rep. 91, nr 200 (210), 214 (224); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 419-420, nr 371; *ibidem*, t. 2, s. 744, nr 749.

[98] Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 364-365.

[99] Dorothea Forstner, *op. cit.*, s. 297-300; Stanisław Kobielus, *op. cit.*, s. 271-274.

[100] APWr., rep. 84, nr 31 (63); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 323-324, nr 269.

Ten poruszający się do tyłu skorupiak posiadał dwoistą symbolikę. W sensie negatywnym kojarzył się z przebiegłością, chciwością i okrucieństwem, symbolizując Szatana i złe duchy oddalające się stale od Boga. Jego głównymi cechami są drapieżność, napastliwość, zrzędliwość i powolność[101]. Istnieje także pozytywna interpretacja, zgodnie z którą rak zrzucający swój pancerz symbolizuje odrodzenie w Chrystusie[102]. Być może to właśnie tym tropem należy podążać, szukając odpowiedzi na pytanie o obecność w herbie rycerskim zwierzęcia okrytego chitynową zbroją?

Fantastyczne bestie

W herbach rycerstwa, które przywędrowało na Śląsk z dalekich i obcych stron, można napotkać również będące tworem fantazji mityczne zwierzęta. Pierwszym przykładem jest gryf, którego skrzydło widnieje na pieczęci tarczowej Wittegona z rodu Kamenzów, pana na zamku Gryf. Jest to najstarsza z zachowanych w zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu pieczęci obcego rycerstwa, pochodząca z 1254 r. Odcisk w kształcie tarczy uformowanej z matowego wosku zdobi rozpostarte skrzydło[103].

Gryf, jako hybryda lwa i orła, był w średniowiecznej fantazji ucieleśnieniem połączenia w jedno najlepszych cech króla zwierząt i pana przestworzy. Był zwierzęciem solarnym, reprezentując światłość. Wcielenie czujności i czystości, strażnik miejsc świętych, a także wróg uosabiających demoniczne moce węża i bazyliszka. Symbol chrystologiczny, związany również z cnotami idealnych władców – siłą, walecznością i majestatem. W popularnej od XI-XII w. interpretacji negatywnej uchodził jednak za zwierzę symbolizujące zaciekłość wrogów Kościoła i pychę zarozumialców[104]. Poruszający wyobraźnię ludzi średniowiecza gryf, podobnie jak smok i orzeł, bywał motywem obecnym w numizmatyce oraz sfragistyce rodów panujących, występując niekiedy jako bestia-przeciwnik uzbrojonego władcy[105]. Odegrał on również rolę w legendzie o początkach rodu Schaffgotschów, zgodnie z którą skromny owczarz Gotfryd (Gotsch Schaff) zabił pustoszącą ziemie księcia Bolka samicę gryfa oraz jej pisklęta, za co otrzymał od władcy rękę jego córki oraz połowę państwa[106].

Oprócz wyobrażenia gryfa w materiale sfragistycznym znajdziemy też wizerunek smoka. Znajduje się on na pieczęci Fryderyka Buntensee z 1307 r., najmniejszym wśród znalezionych odcisków. Okrągła pieczęć przedstawiciela została wykonana z naturalnego wosku o ciemnobrązowej barwie i jest przywieszona do dokumentu na pasku pergaminowym, a jej średnica wynosi jedynie 17 mm[107]. W polu pieczęci znajduje się godło w postaci rogatego smoka o długiej szyi, ze złożonymi skrzydłami, lub też w ogóle bez skrzydeł, dwiema łapami i zawiniętym do góry ogonem. Niewielkie rozmiary i schematyczność nie pozwalają na bardziej precyzyjne rozeznanie szczegółów wizerunku.

Z tego powodu warto zestawić go z wyobrażeniem widniejącym na przywieszonej do dokumentu z 1329 r. pieczęci Juwenisa Czirna[108], rycerza o najprawdopodobniej rodzimym pochodzeniu. Jest to rogaty smok o długiej szyi i wężowym cielsku, podobnie jak w herbie Fryderyka Buntensee przedstawiony bez wyraźnie zarysowanych skrzydeł. W przeciwieństwie do stojącego smoka[109] z pieczęci potomka miśnieńskich rycerzy, bestia umieszczona na tarczy w polu pieczęci Juwenisa Czirna jest najprawdopodobniej

---

[101] Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 349-350.

[102] Stanisław Kobielus, *op. cit.*, s. 270.

[103] APWr., rep. 98, nr 8 (8); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 372-373, nr 322.

[104] Dorothea Forstner, *op. cit.*, s. 342-344; Stanisław Kobielus, *op. cit.*, s. 108-109; Zenon Piech, *Ikonografia…*, s. 99.

[105] Zenon Piech, *Ikonografia…*, s. 92, 99-100, 116.

[106] Marek Cetwiński, Marek Derwich, *Herby, legendy dawne mity*, Wrocław 1987, s. 177; Stanisław Kobielus, *op. cit.*, s. 112-113.

[107] APWr., rep. 76, nr 10 (23); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 194, nr 111.

[108] APWr., rep. 83, nr 45 (63); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 209-211, nr 128. Zob. Robert Sikorski, *Herb rodziny von Czirn w średniowieczu*, w: *Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia*, red. Wioletta Zawitkowska, Anna Pobóg-Lenartowicz, Rzeszów 2010, s. 176-185, il. I (Konrad Juvenis von Czirn).

[109] Stojące zwierzę heraldyczne stoi opierając wszystkie kończyny o podłoże: Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 385.

wspięta na tylne łapy[110]. Korpus i kończyny gada, częściowo z powodu stanu zachowania pieczęci, są trudne do rozpoznania. Jego przedstawienie i pozycja przypomina jednak inną mityczną bestię występującą w śląskim materiale sfragistycznym, a mianowicie jednorożca. Widnieje on na pochodzącej z 1332 r. pieczęci Imbrama z Wawrzęcic. Podobnie jak smok Czirna, posiada długą, wygięta szyję oraz schematycznie zaznaczone kończyny i ogon[111].

Symbolika smoka jest złożona i dwuznaczna. Z jednej strony kojarzy się go z chaosem, mordem i grzechem oraz biblijnym wężem, a zatem złem i Szatanem. Potężny gad uosabia zbiór cech demonicznych i groźnych, siłę zniszczenia, gwałtowność i pychę oraz potęgę żywiołów. Z drugiej strony w tradycji chrześcijańskiej postrzegano go jako symbol walki ze złem w imię Chrystusa, co wiąże się z przyjętym od czasów krucjat zwyczajem kojarzenia smoka z podróżą i dalekimi wyprawami[112]. Związek symbolu smoka z ideą walki przeciwko wrogom prawdziwej wiary znalazł swoje odbicie w późniejszym powołaniu rycerskiego Zakonu Smoka przez Zygmunta Luksemburczyka[113]. Zapewne w ramach tej drugiej, pozytywnej interpretacji należy szukać genezy herbu Fryderyka von Buntensee, kanonika i notariusza książęcego pochodzącego ze skromnej rycerskiej rodziny[114].

Narzędzia, przedmioty codziennego użytku, atrybuty funkcji społecznej

Pośród narzędzi i przedmiotów codziennego użytku obecnych w herbach jako *mobilia* można napotkać grabie, osęki, obcęgi oraz młoty, kamień młyński lub pułapkę na wilki w typie wilczego haka. Charakterystycznym przykładem jest pochodząca z 1312 r. pieczęć klucznika nyskiego[115], na której przedstawiono dwa skrzyżowane klucze jako symbol sprawowanej przezeń funkcji. Podobnie należy interpretować dwie krzyżujące się laski na słabo zachowanej tarczowej pieczęci sędziego, Konrada z Kluczborka[116].

Cęgi, związane w średniowieczu przede wszystkim z kowalstwem[117], znalazły się w herbie Jenchina von Peschen[118]. Widnieje on na wykonanej z niebarwionego wosku okrągłej pieczęci z herbem na tarczy, przywieszonej na pasku pergaminowym do dokumentu z 1324 r. Co ciekawe, godła w postaci narzędzi często występowały na pieczęciach rycerzy ułożone w roztrój zwany również rosochą. Ten układ heraldyczny wzmacnia symboliczną wymowę wizerunku nie tylko przez jego pomnożenie, ale i nawiązanie do Trójcy Świętej, a zatem doskonałości[119]. Trzy ułożone w ten sposób grabie widnieją na tarczy umieszczonej w polu pieczęci Fryderyka Kiselinga[120] z 1296 r. Zdaniem Alfreda Znamierowskiego jest to herb pochodzący z Czech, używany łącznie przez 85 rodzin[121]. Ustawione w roztrój osęki, czyli rodzaj bosaka lub tyki używanej na tratwach i łodziach,

---

[110] Zob. opis Roberta Sikorskiego, *op. cit.*, s. 178; por. Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 476.

[111] APWr., rep. 67, nr 185 (213). Por. Robert Sikorski, *op. cit.*, s. 179, przyp. 19.

[112] Dorothea Forstner, *op. cit.*, s. 304-308; Stanisław Kobielus, *op. cit.*, s. 294-298; por. uwagi Zenona Piecha, *Ikonografia…*, s. 93, którego zdaniem „w kulturze średniowiecza smok był w zasadzie symbolem jednoznacznie negatywnym". Pomimo tego trafił jako godło na pieczęć Trojdena I i jego synów, książąt czerskich. Osobnym zagadnieniem jest motyw walki ze smokiem występujący w sfragistyce i numizmatyce Piastów wielkopolskich: *ibidem*, s. 93-95. Szerzej na temat symboliki smoka zob. Tomasz Panfil, *op. cit.*, s. 52-96.

[113] Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 391-394; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 378-379.

[114] Fryderyk służył księciu Konradowi żagańskiemu oraz Henrykowi I i II, książętom głogowskim: Tomasz Jurek, *op. cit.*, s. 210.

[115] APWr., rep. 84, nr 21 (53); Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 145-147; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 134-135, 190.

[116] APWr., rep. 66, nr 71 (78); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 383, nr 333; zob. Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 191-193.

[117] Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 65.

[118] APWr., rep. 83, nr 32 (51); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 2, s. 558-559, nr 520.

[119] Na temat symboliki liczby 3: Dorothea Forstner, *op. cit.*, s. 43-44; Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 433-435; Barbara Szczepanowicz, *Tajemnice liczb biblijnych*, Kraków 2018, s. 122-124; odnośnie rosochy Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 354. Jest to również figura zaszczytna w formie litery Y.

[120] APWr., rep. 103, nr 23 (23); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 377, nr 327.

[121] Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 130; por. Józef Szymański, *op. cit.*, s. 128.

znajdują się na pieczęci Teodoryka, wójta Głubczyc[122], a trzy noże winiarskie tworzące *triskelion* przedstawiono na pieczęciach z pełnym herbem Konrada (1298 r.) i Arnolda (1319 r.), dziedzicznych wójtów Głogówka[123].

Trzy rogi do grania zawieszone na sznurach, zwane inaczej trąbami myśliwskimi, widnieją na dwóch doskonale zachowanych odciskach pieczęci brata Michała, przeora Joannitów na Czechy, Austrię i Polskę[124]. Są to pochodzące z lat 1327 i 1332 pieczęcie okrągłe z godłem umieszczonym na tarczy, wykonane z czerwonego wosku i przywieszone do dokumentów na paskach pergaminowych[125]. Zgodnie z dawnymi wierzeniami róg używany do grania miał właściwości magiczne, głosząc triumf i sławę. W kulturze rycerskiej ważną rolę odgrywał róg o imieniu Olifant znany z *Pieśni o Rolandzie*, którym bohater przyzywał główne siły na pomoc[126]. Oprócz sygnalizacji dźwiękowej na polu bitwy, róg służył też podczas polowań jako trąba myśliwska. Warto zauważyć, że trąby na pieczęci przeora Joannitów zostały złożone nie w roztrój, a w odwróconą piramidę gdzie 2 znajdują się na górze, a jeden na dole.

Do kategorii narzędzi należy prawdopodobnie również sprawiające problemy interpretacyjne wyobrażenie umieszczone na pieczęci Konrada II von Reichenbacha[127]. Zgodnie z opisem Marka Wójcika przedstawia ono „trzy młoty w roztrój zaćwieczone w młyńskim kamieniu"[128], można je jednak interpretować nie jako kamień i młoty[129], lecz rodzaj sideł, pułapkę na dzikie zwierzęta w rodzaju wilczego haka, tzw. wędy wilczej[130]. Zarówno jedno, jak i drugie wyjaśnienie motywu widniejącego na wspomnianej pieczęci dobrze wpisuje się w tradycję rodową Reichenbachów, dla której szczególną wartością była wytrwała praca cywilizacyjna prowadzona w dziczy[131].

Uzbrojenie

Nie można oczywiście zapomnieć o podstawowym narzędziu rycerza, jakim była broń. W symbolice chrześcijańskiej tarcza oznaczała wiarę, miecz słowo Boże, a hełm – nadzieję zbawienia[132]. Na omawianych pieczęciach najczęściej pojawia się uzbrojenie ochronne, a zwłaszcza tarcza[133].

W XII w. popularna była duża migdałowata tarcza zwana niekiedy normandzką lub normańską[134], o korpusie w kształcie wydłużonego trójkąta z wyobloną górną krawędzią, często profilowana, ze wzmocnionymi krawędziami i charakterystycznym, niewielkim wypukłym okuciem[135]. Na przełomie XII i XIII w. zaczęła ona przybierać nieco mniejsze

---

[122] APWr., rep. 114, 6 (6); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 291-292, nr 231. Pomiędzy osękami trzy toczenice (obrączki): Józef Szymański, *op. cit.*, s. 45.

[123] APWr., rep. 91, nr 116 (127), 190 (200); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 289-291, nr 229-230; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 286.

[124] Roman Stelmach, *op. cit.*, s. 112, nr 1795.

[125] APWr., rep. 91, nr 226 (236), 251 (261); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 2, s. 506-507, nr 466.

[126] Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 359-361.

[127] APWr., rep. 66, nr 68 (75).

[128] Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 2, s. 635-638, nr 619.

[129] Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 267.

[130] Marek Cetwiński, *Panowie von Reichenbach…*, s. 233-234, na podstawie podobieństwa do herbu miasta Brzegu, opisanego w dokumencie z 1374 r. jako *„decipula, quod vulgariter wolfzense dicitur"*, stwierdził iż mogła być to „prymitywna pułapka na wilki". Autor wspomniał również o interpretacji tego znaku jako trzech młotów ułożonych w „krzyż łotrowski": *ibidem*, s. 235. Por. Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 459-460.

[131] Marek Cetwiński, *Panowie von Reichenbach…*, s. 223-235.

[132] Dorothea Forstner, *op. cit.*, s. 466-469, 471. Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 32-34.

[133] Ogólnie na temat uzbrojenia ochronnego na ziemiach polskich w omawianym okresie zob. Andrzej Nadolski, *Lądowa technika wojskowa od połowy X do połowy XII wieku*, w: *Polska technika wojskowa do 1500 roku*, red. Andrzej Nadolski, Warszawa 1994, s. 62-70; *idem*, *Lądowa technika wojskowa od połowy XII wieku do roku 1333*, w: *ibidem*, s. 131-135.

[134] Ciekawe są w tym kontekście dwie pieczęcie Zbrosława ze Śmicza, zachowane w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, gdzie godło w postaci smoka widnieje na migdałowatej tarczy typu normandzkiego: Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 2, s. 806-808, nr 820-821, z lat 1235-1236.

[135] Andrzej Nadolski, *Lądowa technika wojskowa od połowy X…*, s. 135; Zdzisław Żygulski jun., *Broń w dawnej*

rozmiary, dążąc do formy bardziej płaskiej i równobocznej, z lekko zaokrąglonymi bocznymi krawędziami i prosto ściętą – górną. Tarcze używane na polu bitwy były wykonane z desek obciągniętych surową skórą, niekiedy również okute na krawędziach, z uchwytem w formie pasa i pętlic troczących do przedramienia oraz zapobiegającym zgubieniu pasem naramiennym[136]. Od czasów najdawniejszych zdobiono pola tarcz różnorodnymi malunkami. Na skutek upowszechniania się wśród rycerstwa hełmów zasłaniających coraz większą część twarzy, barwy chorągwi i proporców pojawiły się również na tarczach walczących, których powierzchnia nadawała się świetnie do eksponowania znaków rozpoznawczych. W ciągu XIII w. funkcjonujące pierwotnie indywidualne znaki przedherbowe[137] uległy procesowi heraldyzacji, stając się ważnym wyróżnikiem przynależności do stanu rycerskiego i konkretnego rodu[138].

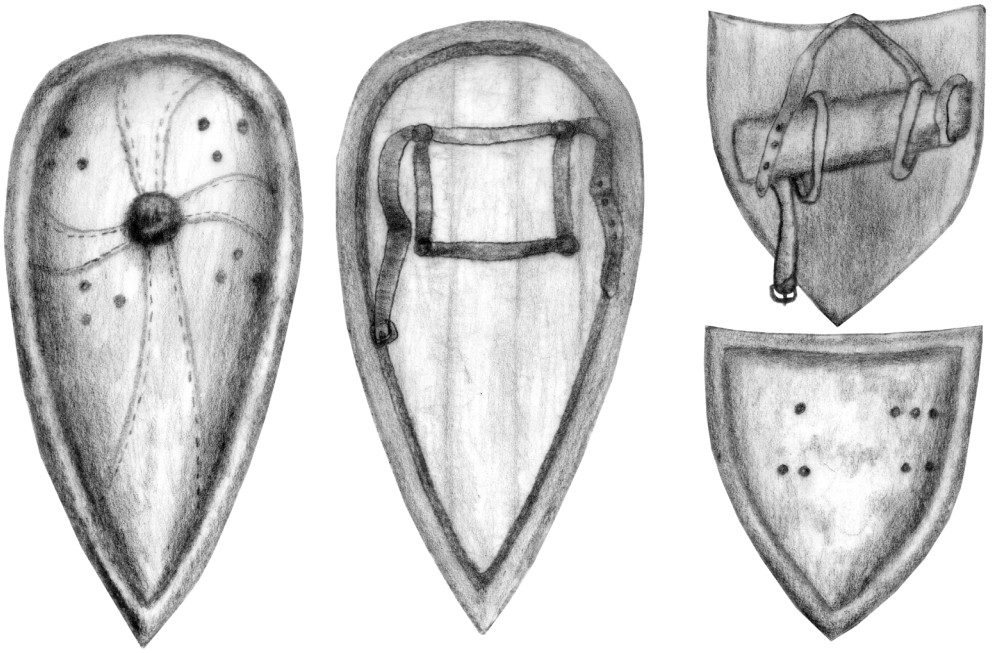

Rysunek 2: Tarcza migdałowata (tzw. normańska) z XII w. oraz trójkątna z XIII w.
wg Z. Żygulskiego jun., *op. cit.*, s. 42, il. 12, na podstawie rysunku E. Żygulskiej, rys. P. Babij.

Ukształtowana w XIII w. tarcza z wymalowanym godłem weszła do heraldyki w postaci tzw. tarczy gotyckiej opisanej na planie trójkąta równobocznego, stając się prawie nieodłącznym elementem średniowiecznych pieczęci[139]. Warto zauważyć, że zdaniem nestora polskiego bronioznawstwa Andrzeja Nadolskiego, pomimo

Polsce, Warszawa 1982, s. 41-42.

[136] Robert Heś, *Uzbrojenie rycerskie na Śląsku w XIV w.*, Wrocław-Racibórz 2007, s. 69-75; Leszek Kajzer, *Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych*, Wrocław 1976, s. 132. Andrzej Nowakowski, *Uzbrojenie średniowieczne w Polsce (na tle europejskim)*, Toruń 1991, s. 114-117; Jacek Pierzak, *op. cit.*, s. 259—260, 265-26; Zdzisława Wawrzonowska, *Uzbrojenie i ubiór rycerski Piastów śląskich od XII do XIV wieku*, Łódź 1976, s. 22-23, 38-39.

[137] Zob. Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Pochodzenie…*, s. 34–37, przyp. 129–131, gdzie dalsza literatura.

[138] Tomasz Jurek, *op. cit.*, s. 128-129; Andrzej Nowakowski, *Uzbrojenie…*, s. 104; tabl. XXIII, 3; XXIV, 3; jako symbol heraldyczny: XIX, 1; Zdzisława Wawrzonowska, *op. cit.*, s. 23; Marek Wójcik, *Od hełmu do herbu…*, s. 251-252.

[139] Skrótową charakterystykę przejścia od znaków bojowo-rozpoznawczych do znaków przedherbowych i godeł heraldycznych przedstawił Zenon Piech, *Ikonografia…*, s. 78. Zob. też Jacek Pierzak, *op. cit.*, s. 225-226.

iż „w ciągu XIV w. tarcze trójkątne wychodzą z użycia i bojowej praktyki”[140] ustępując miejsca osłonom o innych kształtach, analiza materiału ikonograficznego wskazuje że w dalszym ciągu zachowały one znaczenie heraldyczne. Znajduje ono odbicie w większości typów omawianych pieczęci: tarczowych, z herbem na tarczy oraz z pełnym herbem, tj. godłem na pochylonej w prawo tarczy nakrytej hełmem z klejnotem. Jedynie na stosunkowo rzadkich pieczęciach z godłem umieszczonym bezpośrednio w polu tarcza nie występuje. W warstwie symbolicznej reprezentowała ona rycerskość, wierność, prawdę,

Tarczę uzupełniał, a w sfragistyce niekiedy zastępował, hełm razem z klejnotem. Stanowił on godło umieszczane na tzw. pieczęciach hełmowych[141]. W realiach pola walki była to zamknięta osłona głowy, która pojawiła się w uzbrojeniu ochronnym zachodniego rycerstwa pod koniec XII w. Stało się tak na skutek zachodzących, począwszy od drugiej połowy XI w., przemian w sposobie walki konnicy, gdy w miejsce lekkiej włóczni, którą wyprowadzano ciosy z wolnej ręki we wszystkich kierunkach, pojawiła się kopia zaciskana pod pachą[142]. Z początku nie różniła się od włóczni niczym oprócz długości i grubości drzewca, szybko jednak zaczęła przybierać formy sprzyjające wykorzystaniu podczas frontalnej szarży[143]. W czasie takiego natarcia celowano w twarz, jedyną względnie nieosłoniętą część ciała przeciwnika, a żeby wyłączyć go z walki nie było nawet konieczne bezpośrednie trafienie – wystarczyły odłamki i drzazgi ze strzaskanego drzewca. Z tego powodu noszony na kapturze kolczym otwarty hełm z nosalem powoli przestawał wystarczać[144].

W toku ewolucji tego elementu uzbrojenia ochronnego dodano początkowo półkolistą osłonę zabezpieczającą twarz rycerza oraz krótki nakarczek, który z czasem uległ przedłużeniu, tworząc hełm zamknięty. Ze względu na charakterystyczny kształt, nazwano go hełmem garnczkowym. Noszono go po staremu na kapturze kolczym, pod który rycerz zakładał pikowany czepiec. W swojej już rozwiniętej, trzynastowiecznej formie, hełm garnczkowy posiadał płaski szczyt oraz biegnącą z góry na dół przez środek hełmu przednią grań, z załamaniem na wysokości dwudzielnej szpary wzrokowej. Pod nią, na wysokości ust, były umieszczone otwory oddechowe[145]. W XIV w. uległ on przekształceniu w tzw. hełm wielki zwany również kubłowym, o wyoblonym szczycie i przedłużonych dolnych ścianach dzwonu chroniących kark i gardło walczącego. Ceną lepszej ochrony był jednak znaczny ciężar, trudności w oddychaniu i bardzo ograniczone pole widzenia[146].

---

[140] Robert Heś, *op. cit.*, s. 72-73; Andrzej Nadolski, *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350-1450*, Łódź 1990, s. 93; Zdzisław Żygulski jun., *op. cit.*, s. 109.

[141] Marek Wójcik, *Od hełmu do herbu…*, s. 254-256; *idem*, *Herby, hełmy i klejnoty…*, s. 56-58.

[142] Andrzej Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź–Wrocław 1954, s. 56; *idem*, *Lądowa technika wojskowa od połowy X…*, s. 51-54; *idem*, *Lądowa technika wojskowa od połowy XII…*, s. 126-127; Zdzisław Żygulski jun., *op. cit.*, s. 49-50, 112-114.

[143] Na temat ewolucji wczesnych form tej broni zob. Artur Sierosławski, *Jeszcze włócznia, czy już kopia? Rozważania w kontekście dzieł sztuki europejskiej*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Archaeologica” 29, 2012, s. 162–183; por. Robert Heś, *op. cit.*, s. 85-87.

[144] Zdzisław Żygulski jun., *op. cit.*, s. 32-35.

[145] Jacek Pierzak, *op. cit.*, s. 180-182.

[146] *Ibidem*, s. 5-7. Odnośnie wizerunków hełmów w heraldyce zob. Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 140-141; Hełm wielki stopniowo wychodził z użycia bojowego w drugiej połowie XIV w., zachowując znaczenie ceremonialne i turniejowe: Robert Heś, *op. cit.*, s. 19-24; Andrzej Nowakowski, *Wojskowość w średniowiecznej Polsce*, Malbork 2005, s. 98; Zdzisław Żygulski jun., *op. cit.*, s. 99.

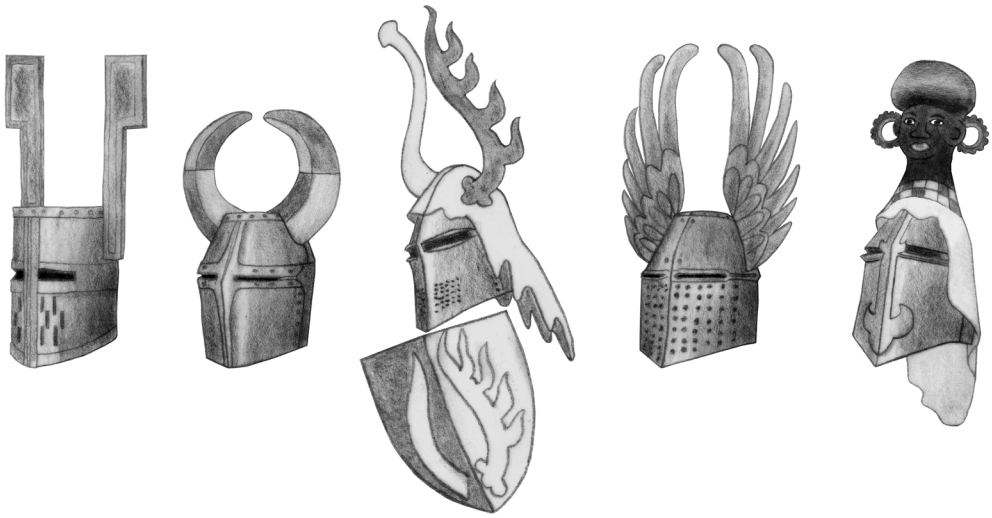

Rysunek 3: Hełmy z klejnotami wg A. Nadolskiego, *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 74, 91, 119, na podstawie rysunków A. Kleina, rys. P. Babij.

Oprócz chorągwi, proporców i powierzchni tarczy, do identyfikacji walczącego służył szczyt jego hełmu, na którym umieszczano kunsztownie sporządzony klejnot. Był on jednocześnie ozdobą i znakiem rozpoznawczym rycerza. Geneza klejnotów hełmowych sięga XII w., kiedy zaczęto malować powierzchnię hełmów w barwy i pasy odpowiadające umieszczonym na tarczach. Począwszy od XIII w. klejnoty funkcjonowały w postaci pióropuszy, skrzydeł lub rogów montowanych na płaskim szczycie dzwonu hełmu garnczkowego, przybierając z biegiem czasu formę bardziej skomplikowanych przedstawień figuralnych powielających lub uzupełniających godło walczącego. Wykonywano je z lekkich materiałów, takich jak drewno, tkanina i skóra, a ich dodatkową funkcją było wzbudzanie respektu swą okazałością i przy okazji płoszenie koni przeciwnika. Z powodu niepraktyczności znaczenie tak rozbudowanego klejnotu zostało dość szybko ograniczone do turniejów rycerskich, aby wraz z ich zanikiem w epoce nowożytnej sprowadzić się do roli graficznej ozdoby herbu szlacheckiego[147]. Podobny był los labrów, czyli ozdobnej chusty zakrywającej szczyt i tył hełmu garnczkowego, która wywodzi się od tkaniny, jaką podczas wypraw krzyżowych rycerze zabezpieczali swoje hełmy przed słońcem Lewantu[148].

Warto podkreślić różnicę pomiędzy znaczeniem klejnotu hełmowego w heraldyce polskiej i niemieckiej. Jakkolwiek polskie rycerstwo również używało hełmów zdobnych cymerem[149], to jednak pojęcie „klejnotu" jako części herbu umieszczanej na hełmie nie funkcjonowało w staropolszczyźnie, a jego współczesne znaczenie jest zapożyczeniem z terminologii czeskiej i niemieckiej[150]. Zgodnie z tamtejszym obyczajem, klejnot jako druga po tarczy z godłem najważniejsza część składowa pełnego herbu był z nim równoważny i mógł go zastępować. Nierzadko był też nadawany przez monarchę, podlegając ochronie prawnej wraz z prawem dziedziczenia przez potomków rodu[151].

---

[147] Paweł Dudziński, *op. cit.*, s. 28; Robert Heś, *op. cit.*, s. 23-24; Jerzy Michta, *Klejnot w herbach w średniowieczu i okresie nowożytnym*, w: *Venerabiles nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. Andrzej Radzimiński, Anna Supruniuk, Jan Wroniszewski, Toruń 1997, s. 341-349; Gert Oswald, *Lexikon der Heraldik*, Leipzig 1984, s. 189-190; Jacek Pierzak, *op. cit.*, s. 225-239.

[148] Robert Heś, *op. cit.*, s. 22; Jacek Pierzak, *op. cit.*, s. 227, 248-253. Wierzch labrów nawiązywał do barw godła, a spód do barwy tarczy; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 227-228.

[149] Jerzy Michta, *op. cit.*, s. 344; Andrzej Nowakowski, *Wojskowość…*, s. 97-99.

[150] Józef Szymański, *op. cit.*, s. 49-60.

[151] Jerzy Michta, *op. cit.*, s. 344-345; Marek Wójcik, *Herby, hełmy i klejnoty…*, s. 58-59; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 186-188.

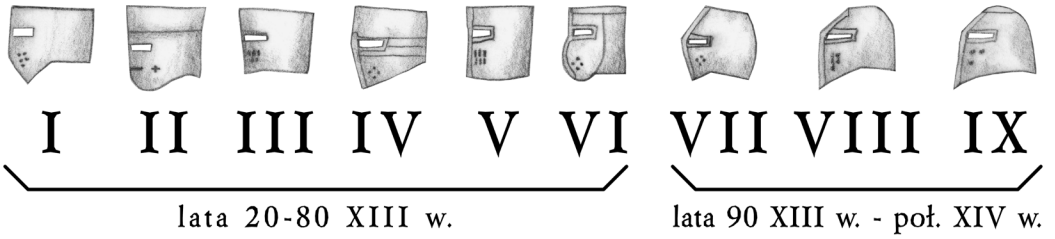

Rysunek 4: Typy hełmów garnczkowych używanych na ziemiach polskich do połowy XIV w. wg J. Pierzaka, *op. cit.*, s. 224, tabl. XV, na podstawie rys. J. Pierzaka i R. Filipka, rys. P. Babij.

Klejnot hełmowy był nierozerwalnie związany z kulturą turniejów rycerskich, które wychodząc od formy surowej zaprawy w sztuce wojennej podczas grupowych potyczek, z czasem przeobraziły się w pełne przepychu i spektakularne igrzyska[152]. Dobrym przykładem zastosowania klejnotów hełmowych może być popularny w Niemczech zwyczaj o nazwie *Helmschau*, czyli dokonywana przez herolda przed rozpoczęciem turnieju prezentacja hełmów z klejnotami, przy czym hełmy rycerzy niedopuszczonych do zawodów były zrzucane na ziemię[153]. Hełm zdobny klejnotem spotykany jest również na pieczęciach monarszych i charakterystyczny był, zwłaszcza dla sfragistyki Piastów śląskich, pełniąc funkcję wyróżnika władcy – właściciela herbu. Jako ewidentny atrybut władzy występuje na pieczęci Bolka II ziębickiego, przedstawiającej wspomniany już wyżej wizerunek orła w przyozdobionym pióropuszami hełmie garnczkowym na głowie[154].

Z powyższą problematyką związane jest zagadnienie obecnych w omawianym materiale w liczbie 9 odcisków tzw. pieczęci hełmowych z 7 różnych tłoków, gdzie rolę godła odgrywa właśnie hełm z klejnotem[155]. Jakkolwiek będący ostentacyjnym wręcz atrybutem przynależności do kształtującego się stanu rycerskiego hełm garnczkowy był chętnie wykorzystywany jako godło przez chcące zamanifestować swoje aspiracje drobne rycerstwo oraz rodziny wójtowskie, to jednak trudno mówić o zawłaszczeniu tego motywu przez jakąś konkretną grupę czy też wyraźnych regułach jego stosowania. Pieczęci takich używało na Śląsku zarówno rycerstwo rodzime, jak i napływowe, rodziny drobne i możne, w tym również znaczni wójtowie. Niemniej jednak warto zwrócić uwagę na przeniesienie przez niektóre rodziny przybyszów niemieckiego zwyczaju pieczętowania się stemplem z pełnym herbem przez starszą linię rodu, a pieczęcią hełmową przez młodszych jego członków[156].

Świetnymi przykładami są tu pieczęcie rodziny Haugwitzów, z których młodszy brat Henryk pieczętował się hełmem z klejnotem w postaci głowy barana[157]. Starszy, Rudiger[158], używał za to pełnego herbu w postaci głowy barana na pochylonej w prawo tarczy przykrytej hełmem garnczkowym z klejnotem w formie okalającego go pióropusza. Ich ojciec, Kilian, pieczętował się pełnym herbem jak wyżej, z tą jednak różnicą, że klejnot hełmu nakrywającego tarczę herbową przybrał u niego formę zwróconych ku sobie, skręconych baranich rogów[159].

Osobną refleksję należy poświęcić formom hełmów i klejnotów przedstawionych na

[152] Stefan Kuczyński, *Turnieje rycerskie w średniowiecznej Polsce*, w: *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremkowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Maurice Aymard [et. al.], Warszawa 1992, s. 295-306.

[153] Marek Wójcik, *Herby, hełmy i klejnoty…*, s. 59.

[154] APWr., rep. 84, nr 19 (52); Zenon Piech, *Ikonografia…*, s. 61-63; Jacek Pierzak, *op. cit.*, s. 65, ryc. 51.

[155] APWr., DmŚw., U51; DmWr., nr 155; rep. 66, nr 67 (74), 105 (111); rep. 84, nr 53 (83); rep. 88, nr 40 (67 – *kontrasigillum*), 73 (94), rep. 91, nr 196 (206). Odciskami tych samych tłoków są pieczęcie Jana Riemberga, rep. 66, nr 67 (74), rep. 91, nr 196 (206) i Henryka von Haugwitz, rep. 84, nr 53 (83), DmŚw., U 51.

[156] Marek Wójcik, *Od hełmu do herbu…*, s. 268-271.

[157] APWr., rep. 84, nr 53 (83 – P).

[158] APWr., rep. 84, nr 53 (83 – L).

[159] APWr., rep. 84, nr 34 (66 – L).

pieczęciach hełmowych oraz tych z pełnym herbem. Spośród 28 wizerunków umieszczonych na 27 woskowych odciskach, 14 przedstawia klejnot w formie pióropusza[160]. Przybiera on rozmaite kształty, począwszy od podwójnych (9 szt.), niekiedy w formie orlich skrzydeł umieszczonych po bokach hełmu[161], poprzez wachlarze i pęki piór[162], aż po biegnący w poprzek szczytu grzebień okalający hełm z trzech stron[163]. Szczególnie interesujące są klejnoty z bardziej zindywidualizowanymi wyobrażeniami, takimi jak okrągłe sprzączki z klejnotu Riembergów symbolizujące niezawodną przyjaźń[164], głowa jastrzębia lub sokoła z karnalem (kapturkiem) zasłaniającym oczy w klejnocie wójta Świdnicy[165], głowa i rogi barana Haugwitzów[166], poroża, gałęzie czy kwiaty[167]. W materiale ikonograficznym dominują wyobrażenia hełmów garnczkowych w swej najbardziej klasycznej, całkowicie zamkniętej formie[168]. Na tym tle zwraca uwagę stosunkowo płytki hełm z płaskim szczytem i krótką osłoną twarzy widoczny na pochodzącym z 1306 r. *kontrasigillum* pieczęci Dzierżka z Byczenia[169], natomiast trzy inne nabierają już cech hełmu wielkiego, zwanego też kubłowym, o wyraźnie przedłużonych dolnych partiach dzwonu[170].

O wiele skromniej reprezentowane jest w zebranym materiale uzbrojenie zaczepne, do którego można zaliczyć miecze, strzały i bełty. Ciekawe są zwłaszcza „trzy miecze w pas ułożone rzędem w słup sztychami w prawo"[171] na wykonanej z ciemnego wosku pieczęci tarczowej Ludwika Streita[172]. Miecz był jednym z najważniejszych atrybutów rycerza, o ogromnym znaczeniu w obyczajowości i kulturze. Przedstawiano z nim św. Pawła, archanioła Michała i licznych męczenników. Symbolizował honor i powodzenie w boju, obronę i sprawiedliwość. Miecz obnażony jak te na pieczęci Streita, pomnożony dodatkowo przez symbolizującą boską doskonałość liczbę 3, oznaczał dodatkowo gotowość do walki[173].

Warto zwrócić uwagę na nieco archaiczną w stosunku do roku pochodzenia pieczęci (1294) formę broni. Rękojeść pierwszego miecza od góry zaopatrzona jest w głowicę zbliżoną kształtem do typu D wg Oakeshotta, najbardziej popularną w drugiej i trzeciej ćwierci XIII stulecia, natomiast w wizerunkach umiejscowionych poniżej można się dopatrywać głowic jeszcze wcześniejszych typów B (B_1?) i A[174] o kształcie soczewki lub półkola, a używanych jeszcze w X-XI w. Dla porównania, miecze przedstawione na pieczęciach Piastów śląskich z lat 1175-1325 posiadają z jednym wyjątkiem wyłącznie głowice w formie dysku[175]. Należy zauważyć, że pieczęcie rycerskie uznaje się powszechnie za ubogie w detale i bardzo schematyczne w stosunku do pieczęci

---

[160] Jacek Pierzak, *op. cit.*, s. 230, stwierdza, że pióropusza do klejnotów w znaczeniu heraldycznym zaliczyć nie można, jednak z bronioznawczego punktu widzenia jest to do przyjęcia.

[161] APWr., DmWr., nr 154, rep. 66, nr 39 (47), rep. 84, nr 3 (35), 19 (52), 30 (62), rep. 88, nr 40 (67), 41 (68), rep. 91, nr 116 (127), 190 (200).

[162] APWr., DmWr., nr 155, rep. 83, nr 43 (61b), rep. 88, nr 73 (94).

[163] APWr., DmŚw., U 51, rep. 84, nr 53 (83).

[164] APWr., rep. 66, nr 67 (74), rep. 91, nr 196 (206); Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 186.

[165] APWr., DmŚw., U 51, rep. 66, nr 105 (111).

[166] APWr., DmŚw, U 51, rep. 84, nr 13 (46), 34 (66), 53 (83).

[167] W kolejności opisu: APWr., rep. 91, nr 104 (115), 171 (181), rep. 116, nr 21 (21), 41 (42), 52 (53).

[168] Jacek Pierzak, *op. cit.*, s. 180-182, s. 206-212, 225, tabl. XV, typy IV-V, VII.

[169] APWr., rep. 88, nr 40 (67), wizerunek wydaje się prezentować hełm zbliżony do typu IV (?) lub VII wg Jacka Pierzaka, *op. cit.*, s. 206-208, 210-212, 225, tabl. XV.

[170] APWr., DmŚw., U 51, rep. 66, nr 105 (111) – Jan, wójt Świdnicy, rep. 88, nr 73 (94) – Jan Seckil z Ciepłowodów. Przynajmniej ten ostatni hełm wydaje się posiadać zaokrąglony szczyt; por. Jacek Pierzak, *op. cit.*, s. 180-182, s. 212-216, 225, tabl. XV, typy VIII-IX.

[171] Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 2, s. 787-788, nr 797.

[172] APWr., rep. 88, nr 74 (95).

[173] Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 222-224; Zenon Piech, *Ikonografia…*, s. 48-53; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 261-262.

[174] R. [Ronald] Ewart Oakeshott, *The sword in the age of chivalry*, Worcester–London 1964 (reprint: Woodbridge 1998), s. 93-94; Zdzisław Żygulski jun., *op. cit.*, s. 47-48.

[175] Robert Heś, *op. cit.*, s. 76-83; Zdzisława Wawrzonowska, *op. cit.*, s. 23-25, tabl. II, nr 1. Dla rozwoju tej broni na ziemiach polskich zob. Andrzej Nowakowski, *Wojskowość…*, s. 58-67.

książęcych[176]. Tym ciekawsze są więc szczegóły budowy rękojeści broni przedstawionej na *sigillum* Ludwika Streita. Czyżby w ten właśnie sposób dysponent pieczęci podkreślał dawną metrykę rodu?

Ułożone w roztrój pierzaste strzały, zwrócone grotami na zewnątrz, są znane z tarczowej pieczęci Jana Bucha[177] odciśniętej w czerwonym wosku i zabezpieczonej przez miskę pieczętną z wosku naturalnego, a zachowanej w bardzo dobrym stanie jako przywieszona na czerwonym sznurze do pergaminowej karty dokumentu z 1298 r. Strzała symbolizuje moc, czujność i ochronę. Ułożenie pocisków w roztrój wzmacnia symbolikę godła o boską doskonałość oraz nawiązanie do trzech cnót chrześcijańskich i powinności rycerskich[178].

Ciekawe są w tym kontekście trzy bełty w skos przedstawione na wykonanej z ciemnego wosku okrągłej pieczęci z herbem na tarczy, należącej do Ruperta Bolza[179]. Pociski do kuszy, uznawanej w średniowieczu za broń niechrześcijańską i z gruntu plebejską, to dość zaskakujący motyw na pieczęci rycerza[180]. Zdaniem Pawła Dudzińskiego godło to „może oznaczać, że właściciel herbu bez wahania wziął udział w walce bądź zwyciężył wykorzystując swoją przewagę lub walcząc niezgodnie z zasadą *fair play*"[181]. Być może właśnie dla osłabienia powyższej wymowy w przedstawieniach heraldycznych dominuje wizerunek bełtu z rozwidlonym grotem lub, jak na omawianej pieczęci, charakterystycznym walcowatym zgrubieniem[182]. Tego typu pocisków, mających z założenia ogłuszyć zwierzynę nie przebijając jej skóry ani nie niszcząc piór, używano podczas polowań na zwierzęta futerkowe i ptaki. Łowiectwo zaś, a zwłaszcza sokolnictwo, to elitarna rozrywka kojarzona z rycerstwem[183].

Motywy roślinne, astronomiczne i architektoniczne

Do kategorii motywów roślinnych należy najprawdopodobniej godło widniejące na tarczowej pieczęci Fryczka von Landeskrone[184], przedstawiające „dwa haki od siebie w pas tkwiące w niezidentyfikowanym przedmiocie o trzech wypustkach i dwóch wgłębieniach po bokach (dwie gałązki w fantazyjnym wazonie?)"[185].

Pięć róż i krzyż św. Andrzeja, na końcach ramion którego umieszczono po jednym z kwiatów, a jeden na ich łączeniu, widnieje na pieczęciach przedstawicieli rodu Münsterbergów[186]. Jest to łącznie 8 odcisków pięciu różnych tłoków, zachowanych z lat 1295-1318, w tym 1[187] pieczęć tarczowa, 4[188] z herbem na tarczy i 3[189] z pełnym herbem. Motyw róży i krzyża, tym razem umiejscowionej pomiędzy jego ramionami, znajdował się również na zniszczonej obecnie pieczęci Isera Werde z 1326 r., odciśniętej w ciemnozielonym wosku i przywieszonej do dokumentu na pergaminowym pasku[190]. Trzy róże w towarzystwie trzech złączonych łodygami lilii ułożonych w roztrój występują na trzech zachowanych z 1325 r. odciskach tej samej pieczęci Jana z Wüstehube[191].

---

[176] Zob. opinię przytoczoną przez Marka Wójcika, *Herby, hełmy i klejnoty…*, s. 51-52.

[177] APWr., rep. 91, nr 118 (129); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 189-190, nr 106.

[178] Dorothea Forstner, *op. cit.*, s. 469-470; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 354, 386-387.

[179] APWr., rep. 84, nr 32 (64); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 167-168, nr 74; Por. Józef Szymański, *op. cit.*, s. 79-80.

[180] Andrzej Nowakowski, *Wojskowość…*, s. 86–90; Zdzisław Żygulski jun., *op. cit.*, s. 52-53,

[181] Paweł Dudziński, *op. cit.*, s. 66.

[182] Józef Szymański, *op. cit.*, s. 41 (nr 9), 79-80; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 39-40.

[183] Dariusz Piwowarczyk, *op. cit.*, s. 148-157. Na temat używanej przez rycerzy broni myśliwskiej, w tym kusz, zob. Zdzisław Żygulski jun., *op. cit.*, s. 116-117.

[184] APWr., rep. 98, nr 27 (28).

[185] Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 423-424, nr 377; *idem*, *Rogi, haki czy widłaki? O właściwą postać herbu śląskich Landeskronów w średniowieczu, czyli raz jeszcze o sfragistyce w służbie heraldyki*, w: *Dawne pieczęcie…*, s. 413-434.

[186] Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 484-489, nr 440-445.

[187] APWr., rep. 84, nr 18 (51).

[188] APWr., rep. 84, nr 5 (38), 6 (39) – odciski tego samego tłoka – 24 (56); rep. 88, nr 22 (50).

[189] APWr., rep. 66, nr 39 (47); rep. 84, nr 3 (35), 30 (62) – odciski tego samego tłoka.

[190] APWr., DmWr., nr 184; Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 2, s. 839, nr 853.

[191] APWr., rep. 88, nr 79-81 (99-100a); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 2, s. 855-857, nr 872.

Jedna z nich została odciśnięta w czerwonym wosku, chronionym przez misę pieczętną z wosku naturalnego i podwieszona do dokumentu na wielobarwnym sznurze[192].

Składająca się z pięciu płatków róża heraldyczna posiada niezwykle bogatą symbolikę, wyrażającą piękno, radość i czystość. Jako nietrwała i ulotna jest także alegorią przemijania, a w chrześcijaństwie – tajemnicy[193]. Postrzegana przez pryzmat kultury rycerskiej symbolizowała nieskazitelność honoru i dworną miłość do damy serca[194]. W powiązaniu z krzyżem wyrażała dyskrecję należną powierzonym w zaufaniu tajemnicom, a na złączeniu jego ramion – boską doskonałość[195]. Prostsza jest symbolika lilii, w chrześcijaństwie związanej z Maryją i wieloma świętymi, która oznaczała czystość i niewinność[196].

Ostrzew, czyli pień drzewa lub gałąź z sześcioma przyciętymi sękami (rosochami), znajduje się na pieczęci Henryka Hacke[197] z 1310 r. Jest to okrągła pieczęć z herbem na tarczy, odciśnięta w naturalnym wosku o ciemnej barwie i przywieszona do dokumentu na pasku pergaminowym. Z ostrzewi sporządzano w średniowieczu umocnienia polowe, tj. blokujące ważne przejścia zasieki zwane również kobylinami, które obsadzano zbrojnymi[198].

Stosunkowo popularnym motywem występującym w herbach była gwiazda, reprezentowana w omawianym materiale przede wszystkim przez pieczęcie panów z Byczenia, przybyłych na Śląsk prawdopodobnie z obszaru Czech[199]. Mowa o tarczowej pieczęci Mojka[200] z 1295 r., odciśniętej w wosku naturalnym i przywieszonym do karty dokumentu na czerwonym sznurze oraz dwóch odciskach jednego stempla pieczęci z pełnym herbem z 1306 r., należącej do Dzierżka[201]. Należy również wspomnieć, że gwiazdy sześciopromienne widnieją na herbach klucznika nyskiego Jakuba[202] i Mikołaja, wójta dziedzicznego Trzebnicy[203], w obu przypadkach w liczbie dwóch. Ułożone w pas, z obydwu stron flankowały główny element godła – klucze i koguta.

Gwiazda była postrzegana jako obraz boskiej idei, symbol nadprzyrodzonego przewodnictwa i Opatrzności, wiedzy oraz światła. Najczęściej występowały w heraldyce gwiazdy sześciopromienne, symbolizujące związek ducha z materią, zasadę czynną i bierną[204]. Gwiazdy w herbie panów z Byczenia mają 8 promieni o rozwidlonych końcach. Ośmiopromienna gwiazda posiada złożoną symbolikę związaną z religią i gnozą. W formie przeplecionej podobnie jak pentagram określa się ją jako gwiazdę Salomona, symbol sędziów i rejentów. Osiem promieni posiada gwiazda jako znak sumeryjskiej bogini Inanny, planety i bogini Wenus oraz atrybut św. Dominika. Czerwona gwiazda z ośmioma promieniami oznaczała dla gnostyków gwiazdę zaranną, tj. Wenus. Wiązano ją symbolicznie z Lucyferem jako „niosącą światło", w momencie gdy poprzedzając poranek oddziela dzień od nocy[205].

W herbach przybyszów pojawiały się także motywy architektoniczne. Najbardziej oczywistym są krenelaże – charakterystyczne zwieńczenia murów obronnych, które dawały osłonę łucznikom. Występują one na odciśniętej w ciemnym naturalnym

---

[192] APWr., rep. 88, nr 100a; nr 79 na czerwonym, a nr 80 na zielonym.

[193] Dorothea Forstner, *op. cit.*, s. 191-193; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 358.

[194] Władysław Kopaliński,, *op. cit.*, s. 361-364.

[195] Paweł Dudziński, *op. cit.*, s. 144-145.

[196] *Ibidem*, s. 117-118; Dorothea Forstner, *op. cit.*, s. 187-189; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 236-237.

[197] APWr., rep. 125, nr 127 (143); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 318, nr 260. Ostrzew w pas jest również uzupełniającym elementem herbu Merbota von Hagen, APWr., rep. 84, nr 31 (63).

[198] Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 302.

[199] Tomasz Jurek, *op. cit.*, s. 315.

[200] APWr., rep. 88, nr 23 (51).

[201] APWr., rep. 40 (67) – z *kontrasigillum* w postaci pieczęci hełmowej, 41 (68). Obie zostały odbite w naturalnym wosku i podwieszone na sznurach: pierwsza – czerwono-zielonym, druga – białym.

[202] APWr., rep. 84, nr 21 (53).

[203] APWr., rep. 125, nr 145 (161a).

[204] Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 105-108.

[205] Paweł Dudziński, *op. cit.*, s. 82-84; Dorothea Forstner, *op. cit.*, s. 101-104; Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 108; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 134-135.

wosku pieczęci z herbem na tarczy Ulryka Schenka[206] z 1332 r. Trzy blanki w pas zostały umieszczone na lewym polu podzielonej w słup tarczy, przy czym pole prawe pozostawiono puste. Innym przykładem motywu architektonicznego na pieczęci herbowej obcego rycerza jest „trójkondygnacyjna piramida schodkowa na opak"[207], widniejąca na wykonanej z czerwonego wosku i podwieszonej do pergaminowej karty dokumentu na czerwono-zielonym sznurze pieczęci z pełnym herbem Heidenreicha von Predel[208] z 1327 r.

Motyw murów obronnych występuje najczęściej w heraldyce municypalnej, nieco rzadziej natomiast wśród herbów rycerskich, wśród których w Polsce najbardziej charakterystycznym przykładem może być herb Grzymała[209]. Trudniej zinterpretować motyw występujący na drugiej pieczęci, który bardziej niż piramidę przypomina odwrócony szczyt opadających na dwie strony schodów (*Mauergiebel*), występujący w heraldyce niemieckiej[210].

Pozostałe

Unikatowa w ramach omawianego zbioru jest pieczęć Konrada von Löben[211] z herbem na tarczy w postaci głowy kobiety[212] *en face*, z diademową opaską i pokaźnymi, okrągłymi kolczykami. Ze względu na powyższe elementy godło to wydaje się być wczesną wersją znanego z XV w. herbu Lebel, przedstawiającego popiersie murzynki na wprost, w czerwonej czapce i ze złotymi kolczykami w uszach[213]. Motyw głowy ludzkiej umieszczony w herbie był oznaką honoru, a głowa Saracena bądź ciemnoskórego Maura mogła symbolizować uczestnictwo w wojnie z niewiernymi i dalekie podróże antenatów rodu[214].

Abstrakcyjny motyw dzwonków lub rombów w roztrój znajduje się na pochodzącej z 1320 r. pieczęci Reinholda Quasa z pełnym herbem na przechylonej w lewo tarczy. Wykonano ją z bardzo przejrzystego, niebarwionego wosku[215]. Być może symbolika tego wyobrażenia wiąże się z apotropaicznymi mocami dzwonu, którego dźwięk odpędzał demoniczne siły[216]?

Analogii nie znajduje tu również okrągła pieczęć Rudigera Doberschütza[217] z godłem w formie majuskulnej litery „S" umieszczonym na tarczy, odciśnięta w półprzejrzystym niebarwionym wosku. Umieszczona w herbie litera może posiadać wiele znaczeń symbolicznych, nawiązując do inicjałów, dewizy czy przydomku dysponenta herbu albo jego przodków[218]. Znaczenie monogramu w herbie tego górnołużyckiego rodu pozostaje zagadką, choć warto zauważyć, że jego forma wydaje się zbliżona do znanego z późniejszego okresu polskiego herbu Bylina, gdzie w polu czerwonym srebrna krzywaśń o kształcie majuskulnego „S"[219].

---

[206] APWr., rep. 67, nr 185 (213); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 2, s. 703-704, nr 699.
[207] *Ibidem*, t. 2, s. 592-593, nr 561.
[208] APWr., rep. 83, nr 43 (61b).
[209] Paweł Dudziński, *op. cit.*, s. 124-125; Józef Szymański, *op. cit.*, s. 131-133; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 45-46.
[210] Gert Oswald, *op. cit.*, s. 266-267.
[211] APWr., rep.125, nr. 136 (152); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 445-446, nr 400.
[212] W wiekach średnich kobieta była uważana za wcielenie zasady negatywnej i biernej, symbolizując chaos: Władysław Kopaliński, *op. cit.*, s. 147-148.
[213] Józef Szymański, *op. cit.*, s. 30, 57 (nr 14), 172-173.
[214] Paweł Dudziński, *op. cit.*, s. 78-79; Dorothea Forstner, *op. cit.*, s. 357; Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 125.
[215] APWr., DmWr., nr 154; Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 2, s. 606-607, nr 577.
[216] Dorothea Forstner, *op. cit.*, s. 60-61, Alfred Znamierowski, *op. cit.*, s. 94, 354.
[217] APWr., rep. 125, nr 148 (163); Marek Wójcik, *Pieczęcie…*, t. 1, s. 227-228, nr 148.
[218] Paweł Dudziński, *op. cit.*, s. 119-120; Gert Oswald, *op. cit.*, s. 80.
[219] Józef Szymański, *op. cit.*, s. 94-95.

Wnioski

Odciski pieczęci **z herbem na tarczy**, reprezentowane są przez **27 szt.**, zachowanych **z lat 1272-1332**. Popularne były również pieczęcie **z pełnym herbem**, w łącznej liczbie **18 odcisków z okresu od 1292 do 1329 r. Okrągłe pieczęcie z godłem** bezpośrednio w polu to razem **9 egzemplarzy z lat 1298-1324**, tyle samo (**9** – w tym jedno *kontrasigillum*) co **pieczęci hełmowych (lata 1306-1335)**. Jeżeli liczyć je razem, odpowiadałyby liczbą pieczęciom z pełnym herbem. **Pieczęci tarczowych** zachowało się **14 z lat 1254-1325**.

Na podstawie powyższych informacji trudno wyciągnąć jasno zarysowane wnioski oprócz może tego, że ograniczone czasowo było występowanie pieczęci tarczowych, które nie pojawiają się już wśród ostatnich 14 odcisków zachowanych z okresu po 1325 r., a stosunkowo późną metrykę posiadają pieczęcie hełmowe. Najstarszym odciskiem tego typu zachowanym w zasobie Archiwum jest pieczęć przedstawiciela rodzimego rycerstwa, Sulisława z Kawic[220] z 1298 r., a na 75 omawianych tu pieczęci przybyszów z lat 1254-1335, przed rokiem 1300 powstało jedynie 13. Zakres występowania pozostałych typów jest zasadniczo podobny i wszystkie one poza hełmowymi sięgają w swoich początkach XIII w.

W ikonografii pieczęci napływowego rycerstwa najpopularniejsze były **motywy zwierzęce** , tj. **31** na 75 **odcisków** – 33 na 77, jeśli wziąć pod uwagę uwzględnione tu w celach porównawczych pieczęcie dwóch rycerzy śląskich – w tym **24 z oryginalnych tłoków**. Wśród nich w największej liczbie (6 szt.) zachowały się odciski dwóch pieczęci Reichenbachów z głową muła. Jeśli brać pod uwagę liczbę tłoków, pierwszeństwo zyskają jednak Münsterbergowie, których krzyż skośny z pięcioma różami znalazł się na pięciu tłokach trzech różnych typów pieczęci.

Motywy roślinne, astronomiczne bądź architektoniczne znalazły się na **19 odciskach z 13 tłoków**, a gdyby wziąć pod uwagę dwie pieczęcie gdzie gwiazdy były uzupełnieniem dla głównego motywu, będzie ich łącznie 15. **12 odcisków z 10 różnych typariuszy nosi motyw uzbrojenia**, przy czym 7 spośród nich to stemple pieczęci hełmowych, a 9 to ich odciski. Jeżeli dodać do tego pieczęcie z pełnym herbem, tj. wszystkie, na których widnieje hełm garnczkowy przykrywający tarczę z godłem i hełm na głowie orła, motyw uzbrojenia zawiera 31 odcisków pieczęci. **10 odcisków 9 różnych stempli** zawiera **motyw narzędzia, atrybutu funkcji lub innego przedmiotu codziennego użytku**. **3 odciski z 3 tłoków** wypadnie też zaliczyć do grupy **pozostałych**.

Na koniec warto wspomnieć o hełmach, które w połowie przypadków były na pieczęciach przedstawiane z pióropuszami, często jednak nosiły wymyślne klejnoty o symbolicznej wymowie. Forma tych hełmów garnczkowych, nawet pomimo oczywistej schematyczności i niewielkich wymiarów przedstawień, z pewnością zasługuje na osobne opracowanie i dokładniejszą analizę na tle znacznie szerszego materiału porównawczego.

[220] APWr., rep. 91, sygn. 118 (129).

Źródła:

APWr., zesp. nr 26, *Akta miasta Świdnicy*, seria 18, *Dokumenty miasta Świdnicy.*
APWr., zesp. nr 28, *Akta miasta Wrocławia*, seria 107, *Dokumenty miasta Wrocławia*.
APWr., zesp. nr 46, *Klasztor Augustianów w Żaganiu*, rep. 116.
APWr., zesp. nr 51, *Klasztor cystersów w Henrykowie, powiat ząbkowicki*, rep. 84.
APWr., zesp. nr 53, *Klasztor cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim, powiat ząbkowicki*, rep. 88.
APWr., zesp. nr 54, *Klasztor cystersów w Krzeszowie*, rep. 83.
APWr., zesp. nr 55, *Klasztor cystersów w Lubiążu, powiat wołowski*, rep. 91.
APWr., zesp. nr 56, *Klasztor cystersów w Rudach, pow. raciborski*, rep. 114.
APWr., zesp. nr 57, *Klasztor cysterek w Trzebnicy*, rep. 125.
APWr., zesp. nr 78, *Klasztor Krzyżowców w Nysie*, rep. 103.
APWr., zesp. nr 80, *Klasztor magdalenek w Nowogrodźcu, powiat bolesławiecki*, rep. 98.
APWr., zesp. nr 90, *Klasztor premonstratensów pod wezwaniem św. Wincentego we Wrocławiu*, rep. 67.
APWr., zesp. nr 91, *Klasztor św. Macieja we Wrocławiu*, rep. 66.
APWr., zesp. nr 92, *Kolegiata w Głogowie*, rep. 76.
Anonim zw. Gall, *Kronika polska*, tłum. Roman Grodecki, wstęp i oprac. Marian Plezia, Wrocław 2003.
Kronika Thietmara, tłum. Mariana Zygmunta Jedlickiego, na podstawie wydania z 1953, Kraków 2005.

Literatura:

Cetwiński Marek, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Pochodzenie – gospodarka – polityka*, Wrocław 1980.
Cetwiński Marek, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody*, Wrocław 1982.
Cetwiński Marek, *Panowie von Reichenbach. Problem tożsamości elity śląskiej*, [w:] *idem*, *Metamorfozy śląskie. Studia źródłoznawcze i historiograficzne*, Częstochowa 2002, s. 223-235.
Cetwiński Marek, *Wikingowie na Śląsku: przyczynek do historii historiografii śląskiej*, w: *idem*, *Metamorfozy śląskie. Studia źródłoznawcze i historiograficzne*, Częstochowa 2002, s. 267-283.
Cetwiński Marek, Derwich Marek, *Herby, legendy dawne mity*, Wrocław 1987.
Dudziński Paweł, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997.
Forstner Dorothea, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990.
Giergiel Tomisław, *Symbolika jelenia w polskiej heraldyce rycerskiej*, Sandomierz 1998 (= Studium Generale Sandomiriense. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza w Sandomierzu. Rozprawy Wydziału Humanistycznego 2).
Grabski Andrzej Feliks, *Polska sztuka wojenna w okresie wczesnofeudalnym*, Warszawa 1959.
Gumowski Marian, Haisig Marian, Mikucki Sylwiusz, *Sfragistyka*, Warszawa 1960.
Gut Paweł, *Budowa pieczęci: typariusz, odcisk, kopia trójwymiarowa*, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach*, red. Paweł Gut, Marcin Hlebionek, Warszawa 2020, s. 35-54.
Haisig Marian, *Śląski rodowód państwowego godła Polski*, Wrocław 1993.
Heś Robert, *Uzbrojenie rycerskie na Śląsku w XIV w.*, Wrocław-Racibórz 2007.
Jabłońska Elżbieta, *Metody wykonywania pieczęci woskowych*, „Ochrona zabytków" 2/98, s. 147-155.
Jurek Tomasz, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996.
Kajzer Leszek, *Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych*, Wrocław 1976.
Kętrzyński Stanisław, *Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich*, Poznań 2008.

Kobielus Stanisław, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002.
Kopaliński Władysław, *Słownik symboli*, Warszawa 1990.
Korta Wacław, *Studien über die Ritterurkunden in Polen bis zum Ende des XIII. Jahrhunderts*, „Folia Diplomatica" 2, 1976, s. 39-49.
Kuczyński Stefan, *Turnieje rycerskie w średniowiecznej Polsce*, w: *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremkowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Maurice Aymard [et. al.], Warszawa 1992, s. 295-306.
Labuda Gerard, *Przeobrażenia w organizacji polskich sil zbrojnych w XI wieku*, w: *Pax et bellum*, red. Karol Olejnik, Poznań 1993, s. 87-110.
Michta Jerzy, *Klejnot w herbach w średniowieczu i okresie nowożytnym*, w: *Venerabiles nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. Andrzej Radzimiński, Anna Supruniuk, Jan Wroniszewski, Toruń 1997, s. 341-349.
Nadolski Andrzej, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź–Wrocław 1954.
Nadolski Andrzej, *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979.
Nadolski Andrzej, *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350-1450*, Łódź 1990.
Nadolski Andrzej, *Lądowa technika wojskowa od połowy X do połowy XII wieku*, w: *Polska technika wojskowa do 1500 roku*, red. Andrzej Nadolski, Warszawa 1994, s. 31-107.
Nadolski Andrzej, *Lądowa technika wojskowa od połowy XII wieku do roku 1333*, w: *Polska technika wojskowa do 1500 roku*, red. Andrzej Nadolski, Warszawa 1994, s. 108-143.
Nowakowski Andrzej, *Uzbrojenie średniowieczne w Polsce (na tle europejskim)*, Toruń 1991.
Nowakowski Andrzej, *Wojskowość w średniowiecznej Polsce*, Malbork 2005.
Oakeshott R. [Ronald] Ewart, *The sword in the age of chivalry*, Worcester–London 1964 (reprint: Woodbridge 1998).
Orzechowski Kazimierz, *Historia ustroju Śląska 1202-1740*, Wrocław 2005.
Oswald Gert, *Lexikon der Heraldik*, Leipzig 1984.
Panfil Tomasz, *Lingua symbolica. O pochodzeniu i znaczeniach najstarszych symboli heraldycznych w Polsce*, Lublin 2002.
Pfotenhauer Paul, *Die Schlesischen Siegel von 1250 bis 1300. Beziehentlich 1327*, Wrocław 1879.
Piech Zenon, *Strój, insygnia i atrybuty książąt piastowskich do końca XIV w.*, cz. 1-2, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", 38, Warszawa 1990, nr 1–2, s. 3–35, nr 3–4, s. 199–222.
Piech Zenon, *Ikonografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993.
Piech Zenon, *Jakiej ikonografii potrzebują historycy?*, w: *Dzieło sztuki: źródło ikonograficzne, czy coś więcej? Materiały sympozjum XVII Powszechnego Zjazdu Historyków w Krakowie, 15–18 września 2004*, red. Marcin Fabiański, Warszawa 2005, s. 19–36.
Piech Zenon, *Uwagi o typologii i nazewnictwie pieczęci w polskich i zagranicznych badaniach sfragistycznych*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Zenon Piech, Warszawa 2015, s. 15-46.
Piech Zenon, *Pieczęcie herbowe w systemach sfragistycznych dawnej Rzeczypospolitej*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje, red. Zenon Piech*, Warszawa 2015, s. 207-254.
Pierzak Jacek, *Średniowieczne hełmy garnczkowe na ziemiach polskich na tle zachodnioeuropejskim*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, Archeologia" 16, Bytom 2005.

Pilnáček Josef, *Rody stareho Slezska*, t. 3, Brno 1991
Piwowarczyk Dariusz, *Obyczaj rycerski w Polsce późnośredniowiecznej (XIV-XV wiek)*, Warszawa 1998.
Schmilewski Ulrich, *Der schlesische Adel bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Herkunft, Zusammensetzung und politisch-gesellschaftliche Rolle*, Würzburg 2001.
Sierosławski Artur, *Jeszcze włócznia, czy już kopia? Rozważania w kontekście dzieł sztuki europejskiej*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Archaeologica" 29, 2012, s. 162–183.
Sikorski Robert, *Herb rodziny von Czirn w średniowieczu*, w: *Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia*, red. Wioletta Zawitkowska, Anna Pobóg-Lenartowicz, Rzeszów 2010, s. 176-185.
Stelmach Roman, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014.
Szczepanowicz Barbara, *Tajemnice liczb biblijnych*, Kraków 2018.
Szymański Józef, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993.
Wawrzonowska Zdzisława, *Uzbrojenie i ubiór rycerski Piastów śląskich od XII do XIV wieku*, Łódź 1976.
Wójcik Marek, *Średniowieczne pieczęcie rycerstwa śląskiego*, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Zenon Piech, Jan Pakulski, Jan Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 251-284.
Wójcik Marek, *Herby, hełmy i klejnoty. Uniwersalne i swoiste treści obrazowe pieczęci rycerstwa śląskiego*, w: *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku*, red. Agnieszka Chlebowska, Agnieszka Gut, Warszawa 2008, s. 49-66.
Wójcik Marek, *Od hełmu do herbu – przyczynek do badań nad heraldyzacją znaku rycerstwa śląskiego*, w: *Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach*, red. Wojciech Drelicharz, Zenon Piech, Warszawa 2011, s. 251-271.
Wójcik Marek, Rogi, haki czy widłaki? O właściwą postać herbu śląskich Landeskronów w średniowieczu, czyli raz jeszcze o sfragistyce w służbie heraldyki, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Zenon Piech, Warszawa 2015, s. 413-434.
Wójcik Marek, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1-2, Wrocław 2018.
Wółkiewicz Ewa, *Capitaneus Slesie. Królewscy namiestnicy księstwa wrocławskiego i Śląska w XIV i XV wieku*, w: *Monarchia w Średniowieczu. Władza nad ludźmi, władza nad terytorium. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. Jerzy Pysiak, Aneta Pieniądz-Skrzypczak, Marcin Pauk, Warszawa-Kraków 2002, s. 169-225.
Wroniszewski Jan, *Herby rycerskie w średniowiecznej sfragistyce polskiej*, w: *Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach*, red. Wojciech Drelicharz, Zenon Piech, Warszawa 2011, s. 227-250.
Znamierowski Alfred, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017.
Żygulski Zdzisław jun., *Broń w dawnej Polsce*, Warszawa 1982.

KATALOG

Wittego Kamenz, 1254 r., zespół nr 80, *Klasztor magdalenek w Nowogrodźcu, powiat bolesławiecki* (rep. 98), sygn. 8 (8).

Osoba i dokument:
Odcisk pieczęci **Wittegona z rodu Kamenzów,** pana na zamku Gryf koło Lwówka Śląskiego, zachowany przy dokumencie z 25 X 1254 r., wystawionym w Lubaniu. Wittego poczynił nadanie dla sióstr magdalenek z Nowogrodźca nad Kwisą.

Typ i opis heraldyczny:
„Tarczowa pieczęć herbowa z godłem.
W polu pieczęci skrzydło gryfa.
Napis majuskułą gotycką: + S WITEGONIS [DE G]RIFE[NST]EIN":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 372-373, nr 322.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Gryf jako mityczne zwierzę, połączenie orła i lwa symbolizował czujność króla przestworzy i siłę władcy zwierząt. Uważany za strażnika skarbów i uosobienie boskiej opieki, a jego dwoistość na płaszczyźnie religijnej symbolizowała połączenie boskiej (orzeł – niebo) i ludzkiej (lew – ziemia) natury Chrystusa.

Materiał:
Wosk naturalny, matowy. Podwieszona na czerwonym sznurze.

Wymiary:
65 mm x 50 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 201, nr 894.
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 239.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 44, nr 344.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 132-133.

Fot. 1: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 2: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Mikołaj, wójt Trzebnicy, **1321** r., zespół nr 57, *Klasztor cysterek w Trzebnicy* (rep. 125), sygn. 145 (161a).

Osoba i dokument:
Pieczęć Mikołaja, wójta dziedzicznego Trzebnicy, zachowana przy dokumencie z 1 III 1321 r., w którym wójt i wymienieni w piśmie ławnicy stwierdzili przekazanie ziemi klasztorowi przez osoby trzecie. Pieczęć Mikołaja została tu prawdopodobnie użyta przez jego zstępnego imieniem Franczko, który również pełnił funkcję wójta i nie posiadał jeszcze w tym czasie własnej pieczęci.

Typ i opis heraldyczny:
„Tarczowa pieczęć herbowa z godłem.
W polu pieczęci kogut pomiędzy dwiema sześciopromiennymi gwiazdami od czoła w pas, większą po lewej, mniejszą po prawej.
Napis majuskułą gotycką: + S • NICOLAI • ADVOCATI • DE • TREBNITZ":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 2, Wrocław 2018, s. 820, nr 832.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Kogut to ptak posiadający bogatą symbolikę w starożytnych kultach i praktykach magicznych. Symbol płodności, odwagi i śmiałości, a w kontekście wiary chrześcijańskiej również Chrystusa budzącego duszę, pokutników oraz zwycięstwa nad śmiercią i ciemnościami nocy. To ostatnie znaczenie wzmacniają tutaj dwie gwiazdy, pomiędzy którymi umieszczono koguta.

Materiał:
Wosk naturalny, ciemny i matowy. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
46 mm x 38 mm

Dalsza literatura:
Stanisław Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 137-143.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 94, nr 1441.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 134-135.

Fot. 3: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 4: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Mojek z Byczenia, 1295 r., zespół nr 53, *Klasztor cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim, powiat ząbkowicki* (rep. 88), sygn. 23 (51).

Osoba i dokument:
Odcisk pieczęci Mojka z Byczenia przy dokumencie z 1 X 1295 r., na którym protonotariusz księcia Bolka Świdnickiego, Zygfryd, poświadcza wraz z innymi wcześniejszy dokument Mojka.

Typ i opis heraldyczny:
„Tarczowa pieczęć herbowa z godłem.
W polu pieczęci gwiazda o ośmiu promieniach z rozwidlonymi na kształt pióropuszy końcami.
Napis majuskułą gotycką: S ◦ MOICONIS ◦ DE ◦ BICEN ◦":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 198-199, nr 117.

Godło z dominującym motywem roślinnym, astronomicznym lub architektonicznym. Symbolika:
Gwiazda związana jest z symboliką Boga-Stwórcy (sześciopromienna) oraz święta Trzech Króli (betlejemska, pięciopromienna). Najczęściej spotyka się w heraldyce gwiazdę sześciopromienną, ośmiopromienne gwiazdy symbolizowały w starożytności sumeryjską boginię-matkę miłości i wojny Inannę oraz babilońską Isztar, wiązaną z planetą Wenus.

Materiał:
Wosk naturalny, matowy. Podwieszona na czerwonym sznurze.

Wymiary:
43 mm x 38 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 151, nr 540.
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 315.
Paul Pfotenhauer, *Die schlesischen Siegel von 1250-1300 beziehentlich 1327*, Breslau 1879, tabl. III, nr 26.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 63, nr 791.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 134-135.

Fot. 5: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 6: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Mikołaj z Ziębic (von Münsterberg, wójt, sędzia), 1310 r., zespół nr 51, *Klasztor cystersów w Henrykowie, powiat ząbkowicki* (rep. 84), sygn. 18 (51).

Osoba i dokument:
Pieczęć sędziego Mikołaja z Ziębic (von Münsterberg), przedstawiciela rodu dziedzicznych wójtów w Ziębicach, zachowana przy dokumencie z 23 VIII 1310 r. wystawionym w Ziębicach, który potwierdzał zastawienie dóbr Cieszybora z Czesławic.

Typ i opis heraldyczny:
„Tarczowa pieczęć herbowa z godłem.
W polu pieczęci krzyż św. Andrzeja, na którym pięć róż - jedna w środku i po jednej na końcach ramion. Napis majuskułą gotycką: + S NICOLAY • DE • MVNSTERBERCH •":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 488-489, nr 445.

Godło z dominującym motywem roślinnym, astronomicznym lub architektonicznym. Symbolika:
Krzyż skośny (figura zaszczytna), inaczej św. Andrzeja, w heraldyce ukazywany na niebieskim tle. Analogiczną formę posiadał krzyż św. Filipa, ale na tle czerwonym. Róża posiada bardzo bogatą symbolikę, może oznaczać doskonałość, nieskazitelność, piękno i radość. Jako nietrwała i ulotna bywa też alegorią przemijania. W heraldyce ukazywana z pięcioma płatkami, co koresponduje z liczbą róż w herbie na pieczęci Münsterbergów.

Materiał:
Wosk naturalny, niebarwiony, jasny. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
29 mm x 23 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 150, nr 532, tabl 11.
Ulrich Schmilewski, *Der schlesische Adel bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Herkunft, Zusammensetzung und politisch-gesellschaftliche Rolle*, Würzburg 2001, s. 85.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 77, nr 1092.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 220, 358.

Fot. 7: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 8: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Jan z Wüstehube, 1325 r., zespół nr 53, *Klasztor cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim, powiat ząbkowicki* (rep. 88), sygn. 81 (100a).

Osoba i dokument:
Pieczęć Jana z Wüstehube zachowana przy dokumencie z 7 XII 1325 r., wystawionym w Świebodzicach w związku z nadaniem przez Jana wsi na rzecz klasztoru cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim.

Typ i opis heraldyczny:
„Tarczowa pieczęć herbowa.
Na tarczy herbowej trzy lilie złączone łodygami w rozstrój, a między nimi trzy róże. Napis majuskułą gotycką: + S • IOHANNIS W(u)STHUBONIS ✶":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 2, Wrocław 2018, s. 855-856, nr 872.

Godło z dominującym motywem roślinnym, astronomicznym lub architektonicznym. Symbolika:
Lilia – symbol czystości związany z Maryją, atrybut wielu świętych. Lilie złożone w roztrój symbolizują doskonałość na wzór Trójcy Świętej. Dopełniające kompozycję trzy róże charakteryzują się podobną symboliką wyrażającą nieskazitelność, piękno oraz radość. W heraldyce ukazywane zazwyczaj z pięcioma płatkami, tu jednak z sześcioma.

Materiał:
Wosk czerwony, ciemny. Pieczęć chroniona miską z wosku naturalnego, podwieszona na czerwono-biało-zielonym sznurze.

Wymiary:
41 mm x 35 mm

Dalsza literatura:
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 307.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 101, nr 1582.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 236-237, 358-359.

Fot. 9: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 10: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Jan Buch, 1298 r., zespół nr 55, *Klasztor cystersów w Lubiążu, powiat wołowski* (rep. 91), sygn. 118 (129).

Osoba i dokument:
Pieczęć Jana Bucha jako świadka porozumienia dotyczącego sprzedaży ziemi, zachowana przy dokumencie z 13 XI 1298 r.

Typ i opis heraldyczny:
„Tarczowa pieczęć herbowa z godłem.
W polu pieczęci trzy opierzone strzały grotami od siebie w roztrój.
Napis majuskułą gotycką: + S • IOANNIS • BVCH • DE LI":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 189-190, nr 106.

Godło z dominującym motywem uzbrojenia. Symbolika:
Strzała symbolizuje moc boską i władzę królewską. Ułożenie w rosochę (roztrój) jest nawiązaniem do Trójcy Świętej, trzech cnót chrześcijańskich i trzech powinności rycerskich: służby Bogu, seniorowi i pani swego serca.

Materiał:
Wosk naturalny barwiony na czerwono, miska pieczętna z wosku naturalnego. Pieczęć podwieszona na czerwonym sznurze.

Wymiary:
35 mm x 30 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 130, nr 378.
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 209-210.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 66, nr 842.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 354, 386-387.

Fot. 11: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 12: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Ludwik Streit, 1294 r., zespół nr 53, *Klasztor cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim, powiat ząbkowicki* (rep. 88), sygn. 74 (95).

Osoba i dokument:
Pieczęć Ludwika Str(e)ita zachowana przy dokumencie z 10 III 1324 r. wystawionym w Ząbkowicach Śląskich, w którym rada miasta potwierdza sprzedaż czynszów dokonaną przez Henryka zwanego Strit, prawdopodobnie jego zstępnego.

Typ i opis heraldyczny:
„Tarczowa pieczęć herbowa z godłem.
W polu pieczęci trzy krótkie miecze w pas ułożone rzędem w słup sztychami w prawo.
Napis majuskułą gotycką: + SIGILLVM • LVDWICI • STRITONIS":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 2, Wrocław 2018, s. 787-788, nr 797.

Godło z dominującym motywem uzbrojenia. Symbolika:
Miecz, najważniejszy atrybut i symbol przynależności do stanu rycerskiego, jak również honoru, męstwa i waleczności. Liczba trzech mieczy w herbie nawiązuje do Trójcy Świętej, symbolu boskiej doskonałości. Warto zwrócić uwagę na dość archaiczną formę rękojeści przedstawionej broni, z których pierwsza posiada głowicę zbliżoną do typu D wg Oakeshotta popularną w drugiej i trzeciej ćwierci XIII w., a w dwóch jeszcze bardziej schematycznych przedstawieniach poniżej można się dopatrywać głowic starszych typów, tj. B (B1?) i A, używanych już w X-XI stuleciu.

Materiał:
Wosk naturalny, ciemny i matowy. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
40 mm x 34 mm

Dalsza literatura:
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 329.
R. [Ronald] Ewart Oakeshott, *The sword in the age of chivalry*, Worcester–London 1964 (reprint: Woodbridge 1998), s. 93-94.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 98, nr 1521.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 261-262.

Fot. 13: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 14: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Zygfryd von Gerlachsheim, 1320 r., zespół nr 28, *Akta miasta Wrocławia*, seria 107, *Dokumenty miasta Wrocławia*, nr 155.

Osoba i dokument:
Pieczęć Zygfryda von Gerlachsheim, zachowana przy dokumencie z 20 V 1320 r. wystawionym w Namysłowie, a dotyczącym sprzedaży ziemi przez Zygfryda.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z hełmem i klejnotem.
W polu pieczęci hełm rycerski w prawo, w klejnocie jakby kapelusz stożkowy z zatkniętym na czubku pękiem piór.
Napis majuskułą gotycką: + S • SIF(ridi) • DE • GERLACSHEIM":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 267, nr 197.

Godło z dominującym motywem uzbrojenia (pieczęć hełmowa). Symbolika:
Hełm, jeden z głównych atrybutów stanu rycerskiego, ważna część uzbrojenia ochronnego, tutaj w postaci hełmu garnczkowego ujętego z profilu. Jego dopełnieniem heraldycznym był klejnot, który w przypadku tej pieczęci trudno zinterpretować inaczej, niż jako dekoracyjny pióropusz.

Materiał:
Wosk naturalny, ciemny i matowy. Pieczęć podwieszona na czerwonym sznurze.

Wymiary:
ø 23 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 105-106, nr 216.
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 226-227.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 93, nr 1420.
Marek Wójcik, *Herby, hełmy i klejnoty. Uniwersalne i swoiste treści obrazowe pieczęci rycerstwa śląskiego*, w: *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku, Ziemi Lubuskiej do 1945 roku*, red. Agnieszka Chlebowska, Agnieszka Gut, Warszawa 2008, s. 58-60.

Fot. 15: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 16: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Jan Riemberg (sędzia dworski w Legnicy), 1322 r., zespół nr 91, *Klasztor św. Macieja we Wrocławiu* (rep. 66), sygn. 67 (74).

Osoba i dokument:
Pieczęć Jana Riemberga, sędziego dworskiego w Legnicy, zachowana przy jego dokumencie z 18 VI 1322 r., zgodnie z którym poczynił nadanie na rzecz szpitala św. Mikołaja.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z hełmem i klejnotem.
W polu pieczęci hełm garnczkowy na wprost ozdobiony klejnotem w postaci dwóch okrągłych sprzączek od pasa. Napis majuskułą gotycką: + S • IOHANNIS • RYMB'(er)G":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 663, nr 648.

Godło z dominującym motywem uzbrojenia (pieczęć hełmowa). Symbolika:
Hełm, jeden z głównych atrybutów stanu rycerskiego, tutaj w postaci ujętego *en face* hełmu garnczkowego z dwudzielną szparą wzrokową i wyraźnie zaznaczoną granią przednią. Na szczycie dzwonu klejnot w formie okrągłej klamry, symbolu niezawodnej przyjaźni.

Materiał:
Wosk naturalny, jasny i matowy. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 28 mm

Dalsza literatura:
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 96, nr 1477.
Marek Wójcik, *Herby, hełmy i klejnoty. Uniwersalne i swoiste treści obrazowe pieczęci rycerstwa śląskiego*, [w:] *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku, Ziemi Lubuskiej do 1945 roku*, red. Agnieszka Chlebowska, Agnieszka Gut, Warszawa 2008, s. 58-60.
Marek Wójcik, *Od hełmu do herbu - przyczynek nad heraldyzacją znaku rycerstwa śląskiego*, [w:] *Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach*, red. Wojciech Drelicharz, Zenon Piech, Warszawa 2011, s. 268.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 140-141, 186.

Fot. 17: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 18: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Jan Seckil z Ciepłowodów, 1323 r., zespół nr 53, *Klasztor cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim, powiat ząbkowicki* (rep. 88), sygn. 73 (94).

Osoba i dokument:
Pieczęć Jana Seckila z Ciepłowodów (Teppliwode, boczna linia Reichenbachów), zachowana przy jego dokumencie z 20 V 1323 r. wystawionym w Ząbkowicach Śląskich, który potwierdzał transakcję sprzedaży dokonaną przez wystawcę.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z hełmem i klejnotem.
W polu pieczęci, wypełnionym motywem ulistnionych gałązek, hełm rycerski w lewo ze spływającymi zeń labrami, w klejnocie pióropusz w kształcie rozłożonego wachlarza, z zarysowanymi na nim dwiema równoległymi, łukowato biegnącymi liniami i rzędem pojedynczych piór wetkniętych u szczytu. Napis majuskułą gotycką: + S • IOHANNIS • DE • TEPPLIWODE":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 2, Wrocław 2018, s. 740-741, nr 744.

Godło z dominującym motywem uzbrojenia (pieczęć hełmowa). Symbolika:
Hełm, jeden z głównych atrybutów stanu rycerskiego, tutaj w postaci ujętego z profilu hełmu garnczkowego o płaskim, lekko nachylonym ku tyłowi szczycie. Na wysokości dwudzielnej szpary ocznej wyraźne załamanie grani przedniej, ukształtowana w szpic dolna część osłony twarzy. Widoczne labry i paski wiązań, na szczycie klejnot w formie okazałego wachlarzowatego pióropusza.

Materiał:
Wosk naturalny, ciemny i przejrzysty. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 34 mm

Dalsza literatura:
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 195-196, 426, 429.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 97, nr 1493.
Marek Wójcik, *Herby, hełmy i klejnoty. Uniwersalne i swoiste treści obrazowe pieczęci rycerstwa śląskiego*, w: *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku, Ziemi Lubuskiej do 1945 roku*, red. Agnieszka Chlebowska, Agnieszka Gut, Warszawa 2008, s. 58-60.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 140-141.

Fot. 19: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 20: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Henryk von Haugwitz, 1329 r., zespół nr 51, *Klasztor cystersów w Henrykowie, powiat ząbkowicki* (rep. 84), sygn. 53 (83 - P).

Osoba i dokument:
Pieczęć Henryka von Haugwitz, razem z pieczęcią jego brata Rudigera zachowana przy dokumencie z 6 III 1329 r. wystawionym w Henrykowie (prawa), w którym Henryk i inni wymienieni w piśmie potwierdzają nadanie poczynione dla klasztoru przez zmarłego Kiliana, ojca obu braci.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z hełmem i klejnotem.
W polu pieczęci, wypełnionym romboidalną dekoracją […] hełm rycerski w ewo zwieńczony klejnotem w postaci głowy barana skierowanej w lewą stronę, z którego tyłu spływają w dół labry.
Napis majuskułą gotycką: + S • HENRICI • DE • HVGEWITZ":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 329, 331-332, nr 276.

Godło z dominującym motywem uzbrojenia (pieczęć hełmowa). Symbolika:
Hełm, jeden z głównych atrybutów stanu rycerskiego, tutaj w postaci schematycznie przedstawionego hełmu garnczkowego z labrami, ujętego z profilu. Na hełmie klejnot w postaci głowy barana. Baran, symbol płodności, to pierwszy znak Zodiaku. Symbolizuje bitność i upór rogatego samca, przewodnika stada.

Materiał:
Wosk czerwony. Pieczęć w misce ochronnej z wosku naturalnego, podwieszona na pasku pergaminowym, zaopatrzona w skórzany pokrowiec.

Wymiary:
ø 28 mm

Dalsza literatura:
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 233-235.
Paweł Dudziński, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997, s. 65.
Stanisław Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 57.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 106, nr 1684.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 35.

Fot. 21: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 22: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Jan, wójt Świdnicy, 1334 r., zespół nr 26, *Akta miasta Świdnicy*, seria 18, *Dokumenty miasta Świdnicy*, U 51.

Osoba i dokument:
Pieczęć Jana, wójta Świdnicy, zachowana przy dokumencie z 25 VII 1334 r. wystawionym w Świdnicy, zgodnie z którym klasztor dominikanów przekazał czynsze radzie miasta.

Pieczęć:
„Okrągła pieczęć herbowa z hełmem i klejnotem.
W polu pieczęci, wypełnionym romboidalną dekoracją typu plakietowego z krzyżykami w środku każdego pola, hełm rycerski w prawo, ze spływającą zeń z tyłu chustą, zwieńczony klejnotem w postaci zwróconej w prawą stronę głowy jastrzębia z czubem przypominającym pęk kokocich kosów.
Napis majuskułą gotycką: + S + HANOS • ADVO'(ca)TI + D(e) + SWIDNICZ":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 2, Wrocław 2018, s. 812-813, nr 824.

Godło z dominującym motywem uzbrojenia (pieczęć hełmowa). Symbolika:
Hełm, jeden z głównych atrybutów stanu rycerskiego, tutaj w postaci hełmu kubłowego (wielkiego) z labrami, ujętego z profilu. Wyraźnie załamana na wysokości dwudzielnej wizury grań przednia wzmocniona biegnącą z góry na dół ozdobną listwą. Klejnot, zgodnie z opisem Marka Wójcika w formie głowy jastrzębia – symbolu władzy, potęgi i determinacji w osiąganiu celów. Możliwa jest również jego interpretacja jako głowy sokoła z założonym kapturkiem sokolniczym (karnalem), zwieńczonym charakterystycznym czubem. Sokół przedstawiony w ten sposób symbolizował nadzieję ujrzenia duchowego światła.

Materiał:
Wosk zielony, matowy. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 38 mm

Dalsza literatura:
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 116, nr 1871.
Marek Wójcik, *Herby, hełmy i klejnoty. Uniwersalne i swoiste treści obrazowe pieczęci rycerstwa śląskiego*, w: *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku, Ziemi Lubuskiej do 1945 roku*, red. Agnieszka Chlebowska, Agnieszka Gut, Warszawa 2008, s. 58-60.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 140-141, 171, 381.

Fot. 23: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 24: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Fryderyk von Buntensee, 1307 r., zespół nr 92, *Kolegiata w Głogowie* (rep. 76), sygn. 10 (23).

Osoba i dokument:
Pieczęć Fryderyka von Buntensee, zachowana przy dokumencie z 9 II 1307 r., wystawionym w Głogowie, który dotyczył potwierdzenia nadań na rzecz kolegiaty głogowskiej.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z godłem.
W polu pieczęci smok z podniesionym ogonem, z głową zwróconą w lewą stronę. Napis majuskułą gotycką: […]DR[…]C[I] • DE • BVNT[…]":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 193, nr 111.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Smok posiadał dwoistą symbolikę. Z jednej strony reprezentował najwyższą niebiańską moc twórczą, z drugiej niszczycielską naturę żywiołów, zła oraz Szatana. Symbol dwuznaczny, w chrześcijaństwie interpretowany również jako znak walki ze złem w imię Chrystusa.

Materiał:
Wosk naturalny, ciemny, niebarwiony. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 17 mm

Dalsza literatura:
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 210.
Stanisław Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 294-297.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 73, nr 989.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 378-379.

Fot. 25: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 26: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Juwenis Czirn, 1329 r., zespół nr 54, *Klasztor cystersów w Krzeszowie* (rep. 83), sygn. 45 (63).

Osoba i dokument:
Zaprezentowana dla porównania ze smokiem w herbie Fryderyka Buntensee pieczęć rycerza śląskiego Juwenisa Czirna, zachowana przy dokumencie z 6 VII 1329 r., w którym Juwenis poczynił nadanie dla klasztoru w Krzeszowie.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z herbem na tarczy.
Tarcza herbowa na wprost, na której rogaty smok z długą, wygiętą w lewą stronę szyją oraz szpiczastym i rozdwojonym na kształt dzioba pysku zwróconym ku podstawie.
Napis majuskułą gotycką: S • IUVENIS • DE • CIRNAU •":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 209-211, nr 128.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Smok posiadał dwoistą symbolikę. Z jednej strony reprezentował najwyższą niebiańską moc twórczą, z drugiej niszczycielską naturę żywiołów, zła oraz Szatana. Symbol dwuznaczny, w chrześcijaństwie interpretowany również jako znak walki ze złem w imię Chrystusa.

Materiał:
Wosk naturalny, ciemny, przejrzysty. Pieczęć podwieszona na czerwono-zielonym sznurze.

Wymiary:
ø 34 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 144, nr 479.
Stanisław Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 294-297.
Robert Sikorski, *Herb rodziny von Czirn w średniowieczu*, w: *Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia*, red. Wioletta Zawitkowska, Anna Pobóg-Lenartowicz, Rzeszów 2010, s. 176-185.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 107, nr 1698.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 378-379.

Fot. 27: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 28: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Imbram z Wawrzęcic, 1332 r., zespół nr 90, *Klasztor premonstratensów pod wezwaniem św. Wincentego we Wrocławiu* (rep. 67), sygn. 185 (213 – L).

Osoba i dokument:
Dla porównania z prezentowanymi wyżej przedstawieniami smoków warto pokazać także pieczęć z godłem w postaci jednorożca, należącą do rycerza śląskiego Imbrama z Wawrzęcic, zachowana przy dokumencie z 27 IX 1332 r. wystawionym w Oławie (lewa), w którym m.in. Imbram potwierdza transakcję zawartą pomiędzy osobami trzecimi.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z herbem na tarczy.
Tarcza herbowa na wprost, na której wspięty jednorożec w lewo. Napis majuskułą gotycką: + S INGRAMI • D(e) • WABRINCISTORF":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 2, Wrocław 2018, s. 836-837, nr 851.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Jednorożec, symbol czystości, doskonałości i śmierci. Legendarne zwierzę, które mogła oswoić jedynie dziewica. W kulturze chrześcijańskiej uważany za alegorię Boga, który zbliżył się do Dziewicy Maryi, jak również boskiego wcielenia w Chrystusie.

Materiał:
Wosk naturalny, ciemny, matowy. Pieczęć podwieszona na czerwonym sznurze.

Wymiary:
ø 34 mm

Dalsza literatura:
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 113.
Stanisław Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 124-130.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 113, nr 1815.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 172.

Fot. 29: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 30: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Mikołaj z Ziębic (von Münsterberg, sędzia dworski), 1311 r., zespół nr 51, *Klasztor cystersów w Henrykowie, powiat ząbkowicki* (rep. 84), sygn. 19 (52).

Osoba i dokument:
Pieczęć sędziego dworskiego w Świdnicy, Mikołaja von Münsterberg, przedstawiciela rodu wójtów dziedzicznych w Ziębicach, zachowana na dokumencie wystawionym 14 IX 1311 r. w Ziębicach, potwierdzającym zastawienie dóbr przez Alberta z Czesławic.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z godłem.
W polu pieczęci orzeł z rozpostartymi skrzydłami, zamiast głowy orła hełm rycerski z klejnotem w postaci dwóch krzyżujących się gałązek zakończonych pióropuszami.
Napis majuskułą gotycką: + S IVDICI DE MV(n)STERBERG":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 489, 635-636, nr 445, 616.
Pieczęć urzędowa sądu dworskiego w Ziębicach, nadana przez księcia świdnicko-jaworskiego, z godłem identycznym jak na pieczęci Konrada von Reichenbacha z 1290 r.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Orzeł - królewski symbol odwagi, potęgi i zwycięstwa. Atrybut władzy zwierzchniej. Hełm garnczkowy, jeden z głównych atrybutów rycerza i władcy. Tu w nietypowym układzie, przedstawiony *en face* na głowie orła, z książęcym klejnotem w formie podwójnego pióropusza.

Materiał:
Wosk naturalny, jasny, półprzejrzysty. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 30 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 150, nr 532, tabl 11.
Jacek Pierzak, *Średniowieczne hełmy garnczkowe na ziemiach polskich na tle zachodnioeuropejskim*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, Archeologia" 16, Bytom 2005, s. 62, 65, ryc. 41, 51.
Ulrich Schmilewski, *Der schlesische Adel bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Herkunft, Zusammensetzung und politisch-gesellschaftliche Rolle*, Würzburg 2001, s. 85.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 79, nr 1120.
Marek Wójcik, *Herby, hełmy i klejnoty. Uniwersalne i swoiste treści obrazowe pieczęci rycerstwa śląskiego*, w: *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku, Ziemi Lubuskiej do 1945 roku*, red. Agnieszka Chlebowska, Agnieszka Gut, Warszawa 2008, s. 58-59.

Fot. 31: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 32: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Herman von Reichenbach (wójt dziedziczny), 1318 r., zespół nr 51, *Klasztor cystersów w Henrykowie, powiat ząbkowicki* (rep. 84), sygn. 34 (66 – P).

Osoba i dokument:
Pieczęć Hermana I von Reichenbach, dziedzicznego wójta Dzierżoniowa zachowana przy dokumencie z 24 VI 1318 r. wystawionym w Ziębicach (prawa), w którym poświadczono sprzedanie ziemi i innych dóbr cystersom z Henrykowa przez Henryka z Kluczborka.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z godłem.
W polu pieczęci głowa muła z długimi uszami.
Napis majuskułą gotycką: + S • HERMANNI • DE • RJCHENBACH":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 635-638, nr 618.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Muł, połączenie siły konia i cierpliwości osła, symbolizował wytrwałość i wytrzymałość. Białe mulice były używane przez papieży podczas uroczystych wjazdów do Rzymu. W szerszym kontekście muł jako krzyżówka różnych gatunków stanowił symbol Kościoła jako tworu powstałego na skutek wymieszania różnych narodów.

Materiał:
Wosk naturalny, jasny, przejrzysty. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 28 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 120, nr 313.
Marek Cetwiński, *Panowie von Reichenbach. Problem tożsamości elity śląskiej*, w: idem, *Metamorfozy śląskie. Studia źródłoznawcze i historiograficzne*, Częstochowa 2002, s. 223-235.
Stanisław Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 217-218.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 90, nr 1342.

Fot. 33: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 34: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Jakub, klucznik nyski, 1312 r., zespół nr 51, *Klasztor cystersów w Henrykowie, powiat ząbkowicki* (rep. 84), sygn. 21 (53).

Osoba i dokument:
Pieczęć Jakuba, klucznika nyskiego, zachowana przy dokumencie z 12 VII 1312 r. wystawionym w Otmuchowie, w którym potwierdzono zakup dóbr przez klucznika Jakuba.

Typ i opis heraldyczny:
Okrągła pieczęć herbowa z godłem.
W polu pieczęci dwa skrzyżowane klucze w słup, zębem do góry, jeden w prawo, drugi w lewo. Po bokach dwie gwiazdy sześciopromienne.
Legenda majuskułą gotycką: + S IACOBI ✶ CLAVIERI

Godło z dominującym motywem narzędzia lub atrybutu funkcji społecznej. Symbolika:
Klucz symbolizował władzę i dostęp do rzeczy ukrytych. Wręczenie kluczy oznaczało powierzenie dobra w obronę i kuratelę, występował zatem jako godło szambelanów i podczaszych. Klucz powierzony podwładnemu był zatem oznaką wierności, łaski i zaufania – cnót uosobionych w postaci św. Piotra. W przypadku pieczęci klucznika dwa skrzyżowane klucze opromienione światłem dwóch gwiazd stanowią jednoznaczny symbol sprawowanego urzędu.

Materiał:
Wosk naturalny, matowy. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 35 mm

Dalsza literatura:
Paweł Dudziński, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997, s. 92-93.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 81, nr 1155.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 134-135, 190.

Fot. 35: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 36: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Konrad II von Reichenbach (wójt dziedziczny), 1322 r., zespół nr 91, *Klasztor św. Macieja we Wrocławiu* (rep. 66), sygn. 68 (75).

Osoba i dokument:
Pieczęć Konrada II von Reichenbach, dziedzicznego wójta w Ziębicach, przy dokumencie z 26 VII 1322 r. wystawionym w Ziębicach, w którym Konrad wraz ze swym ojcem, wójtem Dzierżoniowa Hermanem, czynią nadanie dla zakonu krzyżowców z czerwoną gwiazdą.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z godłem.
W wypełnionym kropkami polu pieczęci trzy młoty w rozstrój zaćwieczone w młyńskim kamieniu.
Napis majuskułą gotycką: + S • CONRADI • DE • RICHENBA(ch).”:
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 2, Wrocław 2018, s. 635-638, nr 619.

Godło z dominującym motywem narzędzia lub atrybutu funkcji społecznej. Symbolika:
Zarówno trzy młoty i kamień młyński jak również, według innej interpretacji, pułapka na dzikie zwierzęta w typie wilczego haka, mają symbolizować cenioną w tradycji rodowej Reichenbachów wytrwałość oraz pracę nad zaprowadzeniem cywilizacji w dzikich ostępach.

Materiał:
Wosk czerwony. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 30 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 120, nr 313.
Marek Cetwiński, *Panowie von Reichenbach. Problem tożsamości elity śląskiej*, w: idem, *Metamorfozy śląskie. Studia źródłoznawcze i historiograficzne*, Częstochowa 2002, s. 223-235.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 96, nr 1487.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 459-460.

Fot. 37: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 38: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Konrad I von Reichenbach (wójt dziedziczny), 1299 r., zespół nr 53, *Klasztor cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim, powiat ząbkowicki* (rep. 88), sygn. 30 (58).

Osoba i dokument:
Pieczęć Konrada I von Reichenbach, wójta dziedzicznego w Dzierżoniowie, wykorzystana przez jego syna Hermana dla uwierzytelnienia dokumentu wystawionego 26 XI 1299 r. w Ząbkowicach Śląskich, dotyczącym sprzedaży ziemi.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z herbem na tarczy.
W ukośnie szachowanym i ozdobionym perełkami polu pieczęci tarcza herbowa na wprost, również ukośnie szachowana i wypełniona perełkami, a na niej głowa muła z długimi uszami i otwartym pyskiem.
Napis majuskułą gotycką: + S • CO(nradi) • ADVOVATI • (h)EREDITARII • I(n) • RICH(en)BACH
[…] tłok pieczęci wykorzystywany przezeń [czyli Hermana] najpewniej po śmierci ojca [tj. Konrada I]":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 2, Wrocław 2018, s. 635-637, nr 617.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Muł, połączenie siły konia i cierpliwości osła, symbolizował wytrwałość i wytrzymałość. W szerszym kontekście muł jako krzyżówka różnych gatunków, stanowił symbol Kościoła jako tworu powstałego z wymieszania narodów, a zwłaszcza Żydów i pogan.

Materiał:
Wosk naturalny, matowy, ciemny. Podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 42 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 139-140, nr 438.
Marek Cetwiński, *Panowie von Reichenbach. Problem tożsamości elity śląskiej*, w: idem, *Metamorfozy śląskie. Studia źródłoznawcze i historiograficzne*, Częstochowa 2002, s. 223-235.
Stanisław Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 217-218.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 67, nr 859.

Fot. 39: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 40: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Herman von Barby (starosta śląski), 1303 r., zespół nr 53, *Klasztor cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim, powiat ząbkowicki* (rep. 88), sygn. 36 (63).

Osoba i dokument:
Herman von Barby, starosta Śląski, pieczęć zachowana przy dokumencie dotyczącym sprzedaży ziemi, wystawionym w Ziębicach 15 IV 1303 r.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z herbem na tarczy.
Na wypełnionym podwójną ukośną szachownicą tle, z perełką w środku każdego z pól, tarcza herbowa na wprost dwudzielna w słup, na polu prawym połuorzeł, na lewym zaś cztery pasy.
Napis majuskułą gotycką: + SIGILLVM • HERMANI • DE • BARBOYE":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 120-121, nr 10.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Orzeł - królewski symbol odwagi, potęgi i zwycięstwa. Widoczny w herbie orzeł piastowski bez przepaski na skrzydle. Lewa połowa tarczy herbowej w cztery pasy – figury zaszczytne, których symbolika nawiązuje do ceremonii pasowania na rycerza.

Materiał:
Wosk naturalny matowy, niebarwiony. Pieczęć zabezpieczona na krawędzi częściowo wykruszoną miską z tego samego materiału. Podwieszona na złoto-zielonym sznurze.

Wymiary:
ø 60 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 120, nr 310.
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 194.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 69-70, nr 920.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 106-108, 299-300, 312.

Fot. 41: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 42: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Merbot Hain (Hagen), marszałek księstwa świdnickiego, 1318 r., zespół nr 51, *Klasztor cystersów w Henrykowie, powiat ząbkowicki* (rep. 84), sygn. 31 (63).

Osoba i dokument:
Pieczęć Merbota von Hain (Hagen), marszałka księcia świdnickiego Bernarda, przywieszona do dokumentu z 10 X 1318 r., wystawionego w Ziębicach, w którym Merbot potwierdza nadanie poczynione dla klasztoru cystersów przez osoby trzecie.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z herbem na tarczy.
W polu kreślonej podwójną linią szachownicy z perełkami tarcza herbowa na wprost, na której ostrzew w pas, a wokół niej trzy raki w rozstrój.
Napis majuskułą gotycką: + S • MERBOTHONIS • IN • HAYN":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 323-324, nr 269.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Rak, częsty w heraldyce symbol nieustępliwości, rozwagi i powagi. Ułożenie w roztrój dodatkowo nawiązuje do trzech cnót chrześcijańskich i powinności rycerskich. Istnieje również interpretacja negatywna, która bazuje na sposobie poruszania się raka – idąc tyłem symbolizuje ciągłe oddalanie się złych duchów od Boga.

Materiał:
Wosk naturalny, jasny, przejrzysty. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 30 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 204, nr 915.
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 232-233.
Stanisław Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 270.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 90, nr 1353.

Fot. 43: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 44: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Jan Kurzbach, 1322 r., zespół nr 55, *Klasztor cystersów w Lubiążu, powiat wołowski* (rep. 91), sygn. 200 (210).

Osoba i dokument:
Pieczęć Jana Kurzbacha jako świadka dokumentu książęcego wystawionego 13 VI 1322 r. we Wrocławiu.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z herbem na tarczy.
Tarcza herbowa na wprost, na której trzy ryby wygięte grzbietem łukiem ku górze jedna nad drugą.
Napis majuskułą gotycką: + S • IOHANIS • D(e) • CVRZ[BO]CH":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 419-420, nr 371.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Ryba do czasów starożytnych posiada bogate konotacje symboliczne w kulturze chrześcijańskiej. Związana z wodą, podtrzymującym życie żywiołem chrztu, niczym wierny z religią. Trzy ryby złączone ze sobą to symbol Trójcy Świętej.

Materiał:
Wosk naturalny, jasny, półprzejrzysty. Pieczęć podwieszona na złotym sznurze.

Wymiary:
ø 29 mm

Dalsza literatura:
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 247-248.
Stanisław Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 271-275.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 96, nr 1486.

Fot. 45: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 46: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Mikołaj von Seydlitz, 1325 r., zespół nr 55, *Klasztor cystersów w Lubiążu, powiat wołowski* (rep. 91), sygn. 214 (224).

Osoba i dokument:
Pieczęć Mikołaja von Seydlitz zachowana przy dokumencie wystawionym 13 XII 1325 r. w Lubiążu, w którym Mikołaj zobowiązuje się przekazać dziesięciny klasztorowi w Lubiążu zgodnie z porozumieniem osiągniętym w wyniku mediacji księżnej Kunegundy.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z herbem na tarczy.
Tarcza herbowa na wprost, a na niej trzy ryby łukiem w pas, jedna nad drugą.
Napis majuskułą gotycką: + S CLAVS • DE • SIDELIZ":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 2, Wrocław 2018, s. 744, nr 749.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Ryba do czasów starożytnych posiada bogate konotacje symboliczne w kulturze chrześcijańskiej, stanowiąc motyw wielu przypowieści i dzieł sztuki. Znak pokory, milczenia oraz umiarkowania. Trzy ryby złączone ze sobą to odwołanie do Trójcy Świętej.

Materiał:
Wosk naturalny, półprzejrzysty. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 30 mm

Dalsza literatura:
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 285-287.
Stanisław Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 271-275.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 101, nr 1583.

Fot. 47: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 48: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Otto von Glaubitz, 1323 r., zespół nr 53, *Klasztor cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim, powiat ząbkowicki* (rep. 88), sygn. 72 (93).

Osoba i dokument:
Pieczęć Ottona starszego von Glaubitz, zachowana przy dokumencie z 21 II 1323 r. wystawionym w Kamieńcu Ząbkowickim, w którym Otto potwierdza transakcję pomiędzy swoim lennikiem a klasztorem w Kamieńcu.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z herbem na tarczy.
Tarcza herbowa na wprost, na której ryba łukiem w skos.
Napis majuskułą gotycką: + S OTTONIS • DE • GLVBOZC":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 270-272-399, nr 202.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Ryba do czasów starożytnych zwierzę posiada niezwykle bogate konotacje symboliczne. Związana z wodą, żywiołem chrztu, niczym wierny z religią. Niekiedy symbolizuje również samego Chrystusa, porównywanego przez autorów chrześcijańskich do ryby. Herb znany później jako Glaubicz, gdzie w polu czerwonym ryba srebrna łukiem w skos.

Materiał:
Wosk czerwony. Pieczęć podwieszona na białym sznurze.

Wymiary:
ø 28 mm

Dalsza literatura:
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 228-230.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 97, nr 1493.
Józef Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993, s. 122.

Fot. 49: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 50: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Albert Pack, 1329 r., zespół nr 90, *Klasztor premonstratensów pod wezwaniem św. Wincentego we Wrocławiu* (rep. 67), sygn. 165 (197a).

Osoba i dokument:
Pieczęć Alberta Packa, zachowana przy dokumencie z 16 X 1329 r., wystawionym we Wrocławiu, w którym Albert wraz z żoną nadają ziemię dla swego sługi Jana.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z herbem na tarczy.
W polu pieczętnym, wypełnionym drobnymi perełkami, tarcza herbowa na wprost, na której jeleń w prawo. Napis majuskułą gotycką: + ◦ S ◦ ALBERTI ◦ DE ◦ PAC ◦"
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 2, Wrocław 2018, s. 520, nr 475.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Dla ludzi średniowiecza wizerunek jelenia wyrażał głęboką i złożoną symbolikę, nawiązującą do biblijnego porównania tego zwierzęcia z duszą spragnioną Boga i świętości. Bardziej przyziemną interpretacją jest powiązanie tego herbu z łowami, ulubioną rozrywką rycerstwa, oraz świętymi patronami myśliwych – Hubertem i Eustachym. Spotykane w heraldyce przedstawienia kroczącego jelenia symbolizuje roztropność, harmonię i szlachetność.

Materiał:
Wosk zielony, ciemny i matowy. Pieczęć umieszczona w misce ochronnej z wosku naturalnego, ukruszonej na dolnej krawędzi, podwieszona na zielonym sznurze.

Wymiary:
ø 26 mm

Dalsza literatura:
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 262, 307.
Stanisław Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 130-134.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 107, nr 1707.

Fot. 51: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 52: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Jan z Ziębic (von Münsterberg), 1303 r., zespół nr 51, *Klasztor cystersów w Henrykowie, powiat ząbkowicki* (rep. 84), sygn. 6 (39).

Osoba i dokument:
Pieczęć Jana von Münsterberg, sędziego dziedzicznego w Ziębicach, zachowana przy dokumencie dotyczącym przekazania roszczeń do ziemi, wystawionym 6 X 1303 r. w Ziębicach

Typ i opis heraldyczny:
Okrągła pieczęć herbowa z herbem na tarczy
„W ukośnie szachowanym polu pieczęci tarcza herbowa na wprost, na której krzyż św. Andrzeja, a na nim pięć róż - po jednej na końcu ramion i jedna w środku.
Napis majuskułą gotycką: + S ★ IOHANNIS ★ D(e) ★ MVNSTERBERCH
[lub: + S ✶ IOHANNIS ✶D(e) ✶ MVNSTERBERCH - PB]":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 488-489, nr 443.

Godło z dominującym motywem roślinnym, astronomicznym lub architektonicznym. Symbolika:
Krzyż skośny (figura zaszczytna), inaczej św. Andrzeja, w heraldyce na niebieskim tle lub św. Filipa, na tle czerwonym. Róża posiada bardzo bogatą symbolikę, może oznaczać doskonałość, nieskazitelność, piękno i radość, jednak jako nietrwała i ulotna bywa też alegorią przemijania. W heraldyce ukazywana z pięcioma płatkami, co koresponduje z liczbą róż w herbie na pieczęci Münsterbergów.

Materiał:
Wosk naturalny, jasny, niebarwiony (zob. fot.). Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 38 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 129, nr 376, tabl 11.
Ulrich Schmilewski, *Der schlesische Adel bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Herkunft, Zusammensetzung und politisch-gesellschaftliche Rolle*, Würzburg 2001, s. 85.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 70, nr 927.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 220, 358.

Fot. 53: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 54: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Rudiger Doberschütz (sędzia dziedziczny), 1324 r., zespół nr 57, *Klasztor cysterek w Trzebnicy* (rep. 125), sygn. 148 (163).

Osoba i dokument:
Pieczęć Rudigera Doberschütza, sędziego dziedzicznego w Oleśnicy, zachowana przy dokumencie z 10 V 1324 r. wystawionym w Oleśnicy, w którym Rudiger potwierdza rozstrzygnięcie sporu pomiędzy wymienionymi stronami przez miejscowych ławników.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z herbem na tarczy.
Tarcza herbowa na wprost, na której majuskulna litera S.
Napis majuskułą gotycką: [+ S R]VDEGERIS […] D(e) OLSNICZ":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 227-228, nr 148.

Godło z monogramem (grupa pozostałych). Symbolika:
Monogram o niejasnym znaczeniu, prawdopodobnie wywodzący się z tradycji górnołużyckiego rodu Doberschütz. Być może nawiązuje on do inicjałów, dewizy lub przydomku dysponenta herbu albo jego przodków. Forma podobna do występującego później herbu Bylina, gdzie w polu czerwonym srebrna krzywaśń o kształtach majuskulnego „S".

Materiał:
Wosk naturalny, jasny i przejrzysty. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 30 mm

Dalsza literatura:
Paul Pfotenhauer, *Die schlesischen Siegel von 1250-1300 beziehentlich 1327*, Breslau 1879, tabl. IX, nr 89.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 98, nr 1531.
Józef Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993, s. 95-96.

Fot. 55: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 56: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Ulryk Schenk, 1332 r., zespół nr 90, *Klasztor premonstratensów pod wezwaniem św. Wincentego we Wrocławiu* (rep. 67), sygn. 185 (213 – P).

Osoba i dokument:
Pieczęć Ulryka Schenka zachowana przy dokumencie z 27 IX 1332 r. (prawa) wystawionym w Oławie, w którym m.in. Ulryk potwierdza transakcję zawartą pomiędzy osobami trzecimi.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z herbem na tarczy.
W polu pieczęci dwudzielna w słup tarcza herbowa na wprost, pole prawe puste, na polu lewym trzy blanki w pas, wokół tarczy dekoracyjna, ryta podwójną linią i wpisana w okręg rozetka z siedmiu płatków (dwóch par po bokach, jednym od czoła i po jednym w górnych narożnikach tarczy).
Napis majuskułą gotycką: + S • VLRICI • D(e) • SIFRITZDORF":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 2, Wrocław 2018, s. 703-704, nr 699.

Godło z dominującym motywem roślinnym, astronomicznym lub architektonicznym. Symbolika:
Blanki wieńczące średniowieczny mur obronny to częsty motyw w heraldyce o jasnej wymowie symbolicznej związanej z bezpieczeństwem, tu powtórzony trzykrotnie. Podział tarczy herbowej, tu w słup, stosowano dla herbów powstałych wskutek połącznia rodów poprzez małżeństwo.

Materiał:
Wosk naturalny, matowy. Pieczęć podwieszona na niebarwionym sznurze.

Wymiary:
ø 30 mm

Dalsza literatura:
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 294-295.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 113, nr 1815.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 45-46, 324-325.

Fot. 57: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 58: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Rypert (Rupert) Bolz (sędzia dworski), 1318 r., zespół nr 51, *Klasztor cystersów w Henrykowie, powiat ząbkowicki* (rep. 84), sygn. 32 (64).

Dokument:
Pieczęć Ryperta (Ruperta) Bolza, sędziego dworskiego w Świdnicy, zachowana przy dokumencie z 1318 r. wystawionym w Ziębicach, w którym stwierdza się pokwitowanie opłat w transakcji pomiędzy Albertem z Czesławic a zakonnikami z Henrykowa.

Pieczęć:
„Okrągła pieczęć herbowa z herbem na tarczy.
W polu pieczęci ukośnie drobno szachowana tarcza herbowa na wprost, na której trzy bełty w skos, wokół niej motyw ornamentowy w postaci trzech rozkrzewionych gałązek, po jednej z każdego boku tarczy.
Napis majuskułą gotycką: + S • RIP(er)TI • VNVOGIL ❁[IV (diciis) ❁ CV(r)i'E":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 167-168, nr 74.

Godło z dominującym motywem uzbrojenia. Symbolika:
Bełty, tj. pociski wyrzucane z kuszy, element uzbrojenia obecny na polach bitew i łowach. W przedstawieniach heraldycznych zamiast typowego grotu na czubku promienia znajduje się rozwidlenie lub walcowate zgrubienie, stosowane w celu stępienia broni podczas w polowań na ptaki i zwierzęta futerkowe. Myśliwski charakter bełtów umieszczanych w herbach koresponduje z ówczesnym przekonaniem o nierycerskości używania kuszy jako broni przeciw ludziom.

Materiał:
Wosk naturalny, ciemny, matowy. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 34 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 175-176, nr 717.
Paweł Dudziński, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997, s. 66.
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 204-206.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 91, nr 1366.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 38.

Fot. 59: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 60: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Brat Michał (przeor Joannitów), 1325 r., zespół nr 55, *Klasztor cystersów w Lubiążu, powiat wołowski* (rep. 91), sygn. 251 (261).

Osoba i dokument:
Pieczęć brata Michała, przeora Joannitów na Czechy, Polskę, Morawy i Austrię, zachowana przy dokumencie z 29 IV 1332 r. wystawionym w Tyńcu nad Ślężą, w którym Michał potwierdza ugodę między Joannitami z Głubczyc a klasztorem w Lubiążu.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z herbem na tarczy.
W ukośnie szachowanym polu pieczęci tarcza herbowa na wprost, na której trzy trąby myśliwskie na sznurach w układzie 2:1. Napis majuskułą gotycką: + S • FRATRIS • MICHAHELIS ❁":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 506-507, nr 466.

Godło z dominującym motywem narzędzia lub atrybutu funkcji społecznej. Symbolika:
Róg myśliwski (trąba), symbol nawiązujący do polowania, ulubionej rozrywki średniowiecznych elit. Częsty motyw heraldyczny, zwłaszcza dla krajów niemieckich. Zgodnie z przypuszczeniem Marka Wójcika, Michał mógł być związany z rodem Walditzów, również pieczętujących się trąbą myśliwską na sznurze.

Materiał:
Wosk czerwony. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 30 mm

Dalsza literatura:
Maria Starnawska, *Pieczęcie zakonów krzyżowych na ziemiach polskich w średniowieczu jako źródło do ich dziejów. Perspektywy badawcze*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. Piotr Dymmel, Lublin 1998, s. 89-118.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 112, nr 1795.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 357-358, 425.

Fot. 61: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 62: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Konrad von Löben, 1312 r., zespół nr 57, *Klasztor cysterek w Trzebnicy* (rep. 125), sygn. 136 (152).

Osoba i dokument:
Pieczęć Konrada von Löben zachowana przy dokumencie z 8 V 1312 r. wystawionym w Lginie, dotyczącym zapisu przez Konrada czynszów na rzecz cysterek trzebnickich.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z herbem na tarczy.
W ukośnie szachowanym i wypełnionym perełkami polu pieczęci tarcza herbowa na wprost, na której popiersie kobiety z diademową opaską na głowie i kolczykami w uszach.
Napis majuskułą gotycką: + S • CONRADI • DE • LOBIL •":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 445-446, nr 400.

Godło z dominującym motywem głowy ludzkiej (grupa pozostałych). Symbolika:
Głowa umieszczona w herbie symbolizowała rozsądek, rozum i mądrość, choć czasem występowała w formie trofeum jako ścięta głowa wroga, np. Maura lub Turka. Tutaj głowa kobiety, zapewne murzynki z kolczykami i nakryciem głowy, występująca w znanym z XV w. herbie Lebel.

Materiał:
Wosk naturalny, ciemny, matowy. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 34 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 99, nr 188.
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 251.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 80, nr 1152.
Józef Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993, s. 30, 57 (nr 14), 172-173.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 125.

Fot. 63: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 64: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Dytryk (Teodoryk) von Baruth 1292 r., zespół nr 55, *Klasztor cystersów w Lubiążu, powiat wołowski* (rep. 91), sygn. 104 (115).

Osoba i dokument:
Odcisk pieczęci Dytryka (Teodoryka) von Baruth, kasztelana w Wąsoszu, zachowana przy dokumencie z 4 XII 1292 r., wystawionym w Wąsoszu. Kasztelan potwierdził zakup jatek przez mnichów lubiąskich.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z pełnym herbem.
W polu pieczęci, na wypełnionym perełkami tle, pochylona w prawo tarcza herbowa z wizerunkiem tura o długich rogach, przykryta hełmem rycerskim na wprost, po którego bokach
- jako klejnot - wydłużone trójporoże. Napis majuskułą gotycką: + • S • THEODORICI • DE • BARV[TH]":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 125-127, nr 15.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Tur był symbolem siły, urodzaju i płodności. Reprezentował cechy pozytywne: dzielność, wspaniałomyślność i pracowitość. Umieszczony w herbie może się również wiązać z ulubioną rozrywką rycerską – łowami na grubego zwierza. Jego wizerunek do dziś występuje w europejskich herbach (Mołdawia, Meklemburgia, kanton Uri w Szwajcarii; Bielsk Podlaski, Turek, Kowno).

Materiał:
Wosk naturalny, matowy, niebarwiony. Podwieszona na czerwonym sznurze.

Wymiary:
ø 50 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 90-91, nr 145.
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 196-197.
Stanisław Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 130-134.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 61-62, nr 748.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 432.

Fot. 65: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 66: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Henryk von Kittlitz (młodszy), 1310 r., zespół nr 46, *Klasztor Augustianów w Żaganiu* (rep. 116), sygn. 41 (42).

Osoba i dokument:
Pieczęć Henryka młodszego von Kittlitz zachowana przy dokumencie z 7 XII 1310 r. wystawionym w Żaganiu, dotyczącym zapisu dla szpitala św. Ducha w tym mieście.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z pełnym herbem.
W polu pieczęci pochylona w prawo tarcza herbowa, na której tur z długimi rogami, przykryta zwróconym w prawą stronę hełmem rycerskim ozdobionym spływającymi zeń wstążkami i klejnotem w postaci dwóch kwiatów osadzonych na przeciwległych jego końcach (z przodu i z tyłu). Wizerunek okala sznur perełek biegnący tuż przy linii oddzielającej pole pieczęci od otoku.
Napis majuskułą gotycką: + S HENRICI • I(u)WENIS • D(e) • KITELICZ":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 379-380, nr 329.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Tur był symbolem siły, urodzaju i płodności. Umieszczony w herbie stanowi nawiązanie do ulubionej rozrywki średniowiecznych elit – łowów na grubego zwierza. Jego wizerunek do dziś występuje w europejskich herbach (Mołdawia, Meklemburgia, kanton Uri w Szwajcarii; Bielsk Podlaski, Turek, Kowno).

Materiał:
Wosk naturalny, barwiony na zielono. Pieczęć w niewielkiej misce z wosku naturalnego, podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 38 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 118, nr 294.
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 241-242.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 78, nr 1100.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 432.

Fot. 67: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 68: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Jan von Kittlitz, 1324 r., zespół nr 46, *Klasztor Augustianów w Żaganiu* (rep. 116), sygn. 52 (53).

Osoba i dokument:
Pieczęć Jana von Kittlitz zachowana przy dokumencie z 11 II 1324 r., w którym Jan zaświadcza o transakcji dokonanej przez osoby trzecie.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z pełnym herbem.
W polu pieczęci, usianym kołami o sześciu zębach, pochylona w prawo tarcza herbowa, na której tur z długimi rogami, przykryta zwróconym w prawą stronę hełmem rycerskim ozdobionym spływającymi zeń wstążkami i klejnotem w postaci dwóch kwiatów osadzonych na przeciwległych jego końcach (z przodu i z tyłu). Napis majuskułą gotycką: + S ❁ IOHANNIS • de • KETHELICZ ❁":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 380-381, nr 330.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Tur był symbolem siły, urodzaju i płodności. Reprezentował cechy pozytywne: dzielność, wspaniałomyślność i pracowitość. Umieszczony w herbie może się również wiązać z ulubioną rozrywką rycerską – łowami na grubego zwierza. Jego wizerunek do dziś występuje w europejskich herbach (Mołdawia, Meklemburgia, kanton Uri w Szwajcarii; Bielsk Podlaski, Turek, Kowno).

Materiał:
Wosk naturalny, jasny i matowy. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 40 mm

Dalsza literatura:
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 241-242.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 98, nr 1519.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 432.

Fot. 69: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 70: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Zygfryd von Baruth, 1315 r., zespół nr 55, *Klasztor cystersów w Lubiążu, powiat wołowski* (rep. 91), sygn. 171 (181).

Osoba i dokument:
Pieczęć Zygfryda von Baruth zachowana przy dokumencie z 27 I 1315 r. wystawionym w Osieku, w którym Zygfryd poświadcza sprzedaż młyna przez tamtejszego sołtysa.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z pełnym herbem.
Pochylona w lewo tarcza hermowa, na której tur o długim porożu, przykryta hełmem garnczkowym na wprost z klejnotem w postaci sześciu gałązek jodłowych z szyszkami (po trzy z każdej strony hełmu). Napis majuskułą gotycką: + S • SYMFRIDI • DE • BARVT":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 125, 127-128, nr 16.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Tur był symbolem siły, urodzaju i płodności, pracowitości i dzielności. Umieszczony w herbie może się także wiązać z ulubioną rozrywką rycerzy – łowami na grubego zwierza, co dodatkowo podkreślają gałęzie jodły i szyszki przedstawione w klejnocie.

Materiał:
Wosk naturalny, ciemny, matowy. Pieczęć podwieszona na niebarwionym sznurze.

Wymiary:
ø 38 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 179, nr 735.
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 196-197.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 84, nr 1219.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 432.

Fot. 71: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 72: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Kilian von Haugwitz, 1318 r., zespół nr 51, *Klasztor cystersów w Henrykowie, powiat ząbkowicki* (rep. 84), sygn. 34 (66 – L).

Osoba i dokument:
Pieczęć Kiliana von Haugwitz zachowana przy dokumencie z 24 VI 1318 r. wystawionym w Ziębicach (lewa), w którym stwierdza się sprzedaż ziemi cystersom przez Henryka z Kluczborka.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z pełnym herbem.
Pochylona w prawo tarcza herbowa, na której głowa barana w pas. Tarczę przykrywa hełm rycerski na wprost, ze spływającymi zeń po bokach wstążkami, zwieńczony klejnotem w postaci baranich rogów zwróconych ku sobie. Cymer wchodzi na otok, rozdzielając tekst legendy na dwie części. Klejnot okala motyw dekoracyjny przybierający kształt okrągłych guzów. Identyczne guzy biegną po wewnętrznej stronie linii rozgraniczającej pole pieczęci od otokowego napisu na odcinkach wyznaczonych przez klejnot i krawędzie tarczy.
Napis majuskułą gotycką: + • S • KILIANI • DE • HVGVWITZ /":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 329-331, nr 275.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Baran to starożytny symbol płodności i pierwszy znak Zodiaku. Głowa czterorogiego barana jest biblijnym symbolem proroka Daniela, baranek zaś Chrystusa. Dorosły osobnik, jako przewodnik stada, oznacza autorytet przywódcy, a także jego cechy: upór i waleczność.

Materiał:
Wosk naturalny, jasny, półprzejrzysty. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 38 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 136, nr 425.
Paweł Dudziński, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997, s. 65.
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 233-235.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 90, nr 1342.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 35.

Fot. 73: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 74: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Rudiger von Haugwitz (starszy), 1329 r., zespół nr 51, *Klasztor cystersów w Henrykowie, powiat ząbkowicki* (rep. 84), sygn. 53 (83 – L).

Osoba i dokument:
Pieczęć Rudigera starszego von Haugwitz, razem z pieczęcią jego brata Henryka zachowana przy dokumencie z 6 III 1329 r. wystawionym w Henrykowie (lewa), w którym Rudiger i inni wymienieni w piśmie potwierdzają nadanie poczynione dla klasztoru przez zmarłego Kiliana, ojca obu braci.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z pełnym herbem.
Pochylona w prawo tarcza herbowa, na której głowa barana w pas, przykryta hełmem rycerskim na wprost zwieńczonym klejnotem w postaci okalającego go z trzech stron pióropusza o różnej długości piór. Ze spodu hełmu spływają luźno po obu stronach tarczy pojedyncze wstążki. Po wewnętrznej stronie linii rozgraniczającej pole pieczęci od otokowego napisu, na odcinkach wyznaczonych przez klejnot i krawędzie tarczy, biegnie motyw dekoracyjny w postaci okrągłych guzów. Cymer wchodzi na otok, rozdzielając tekst legendy na dwie części.
Napis majuskułą gotycką: + S • RVDGERI • DE • HVGVVITZ /":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 329, 331-332, nr 278.

Godło z dominującym motywem zwierzęcym lub fantastycznym. Symbolika:
Baran to starożytny symbol płodności i pierwszy znak Zodiaku. Dorosły osobnik, jako przewodzący stadu, oznacza autorytet przywódcy, a także jego cechy: upór i wojowniczość.

Materiał:
Wosk czerwony. Pieczęć ukruszona na krawędziach, podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 38 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 175, nr 711.
Paweł Dudziński, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997, s. 65.
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 233-235.
Stanisław Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 57.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 106, nr 1684.

Fot. 75: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 76: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Dzierżek z Byczenia, 1306 r., zespół nr 53, *Klasztor cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim, powiat ząbkowicki* (rep. 88), sygn. 40 (67).

Osoba i dokument:
Pieczęć Dzierżka z Byczenia, zachowana przy dokumencie wystawionym 1 II 1306 r. w Byczeniu, dot. nadania dla klasztoru.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z pełnym herbem.
Na ukośnie szachowanym i wypełnionym perełkami tle pochylona w prawo tarcza herbowa, na której gwiazda o ośmiu promieniach z rozwidlonymi na kształt pióropuszy końcami, przykryta hełmem rycerskim na wprost z klejnotem w postaci rozpostartych orlich skrzydeł.
Napis majuskułą gotycką: + S ◦ DIRSCONIS ◦ DE ◦ BICEN ◦ FILII ◦ DIRSLAI":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 198-200, nr 118-119.

Godło z dominującym motywem roślinnym, astronomicznym lub architektonicznym. Symbolika:
Gwiazda związana jest z symboliką Boga-Stwórcy (sześciopromienna) oraz święta Trzech Króli (betlejemska, pięciopromienna). Najczęściej spotyka się w heraldyce gwiazdę sześciopromienną, ośmiopromienne gwiazdy symbolizowały w starożytności sumeryjską boginię-matkę miłości i wojny Inannę oraz babilońską Isztar, wiązaną z planetą Wenus. W chrześcijaństwie znak Opatrzności i boskiego przewodnictwa.

Materiał:
Wosk naturalny, jasny, niebarwiony. Pieczęć podwieszona na czerwono-zielonym sznurze.

Wymiary:
ø 56 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody,* Wrocław 1982, s. 93, nr 154.
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 315.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 72, nr 966.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 134-135.

Contrasigillum na odwrocie pieczęci Dzierżka:
„Okrągła pieczęć herbowa z hełmem i klejnotem.
W polu pieczęci hełm rycerski na wprost z klejnotem w postaci rozpostartych po bokach orlich skrzydeł.
Napis majuskułą gotycką + S DIRSKONIS • DE • BICEN":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 198-200, nr 118-119.
Godło z dominującym motywem uzbrojenia (pieczęć hełmowa).
Ukazany na wprost płytki hełm garnczkowy o płaskim szczycie, z obu stron skośnie ściętej dolnej osłonie twarzy oraz wzmocnionej grani przedniej.

Fot. 77: ujęcie wykonane
w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 78: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Fot. 79: ujęcie wykonane
w świetle rozproszonym.

Goświn z Ziębic (von Münsterberg, wójt dziedziczny), 1311 r., zespół nr 91, *Klasztor św. Macieja we Wrocławiu* (rep. 66), sygn. 39 (47).

Osoba i dokument:
Pieczęć Goświna von Münsterberg, wójta dziedzicznego w Ziębicach zachowana przy dokumencie z 19 V 1311 r., wystawionym w Świdnicy, dotyczącym sprzedaży ziemi przez Goświna.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z pełnym herbem.
W ukośnie szachowanym polu pieczęci pochylona w prawo tarcza herbowa, na której krzyż św. Andrzeja z pięcioma różami (jedna w środku i po jednej w końcach ramion krzyża), przykryta hełmem rycerskim na wprost, ozdobionym po bokach orlimi skrzydłami. Klejnot wchodzi na ple legendy, rozdzielając napis otokowy na dwie części.
Napis majuskułą gotycką: + S • GOS(wini) • DE ⋆ MVNSTERBERCH /":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 486-487, nr 441.

Godło z dominującym motywem roślinnym, astronomicznym lub architektonicznym. Symbolika:
Krzyż skośny (figura zaszczytna), inaczej św. Andrzeja, w heraldyce umieszczany na niebieskim tle. Występuje także na tle czerwonym jako św. Filipa. Róża posiada złożoną symbolikę, oznaczając doskonałość, nieskazitelność, piękno i radość. Jako nietrwała i ulotna bywa też alegorią przemijania. W heraldyce z pięcioma płatkami, co koresponduje z liczbą róż w herbie na pieczęci Münsterbergów.

Materiał:
Wosk naturalny, półprzejrzysty. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 36 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 103-105, nr 212, tabl 11.
Ulrich Schmilewski, *Der schlesische Adel bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Herkunft, Zusammensetzung und politisch-gesellschaftliche Rolle*, Würzburg 2001, s. 85
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 78, nr 1111.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 220, 358.

Fot. 80: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 81: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Goświn z Ziębic (von Münsterberg, wójt dziedziczny), 1318 r., zespół nr 51, *Klasztor cystersów w Henrykowie, powiat ząbkowicki* (rep. 84), sygn. 30 (62).

Osoba i dokument:
Pieczęć Goświna von Münsterberg, dziedzicznego wójta w Ziębicahc, zachowana przy dokumencie z 21 I 1318 r., wystawionym w Henrykowie, w którym wymienieni w tekście radni stwierdzają złożenie zeznań odnośnie zrzeczenia się pretensji do dóbr.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z pełnym herbem.
W ukośnie szachowanym polu pieczęci pochylona w prawo tarcza herbowa, na której krzyż św. Andrzeja z pięcioma różami (jedna w środku i po jednej w końcach ramion krzyża), przykryta hełmem rycerskim na wprost, ozdobionym po bokach orlimi skrzydłami. Klejnot wchodzi na pole legendy, rozdzielając napis otokowy na dwie części.
Napis majuskułą gotycką: + S • GOS(wini) • DE ⋆ MVNSTERBERCH /":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 484, 486-487, nr 441.
Prawdopodobnie stempel poprzedniej pieczęci z 1311 r., odciśnięty w czerwonym wosku.

Godło z dominującym motywem roślinnym, astronomicznym lub architektonicznym. Symbolika:
Krzyż skośny (figura zaszczytna), inaczej św. Andrzeja, w heraldyce eksponowany na niebieskim tle lub, jako krzyż św. Filipa, na tle czerwonym. Róża posiada bogatą symbolikę, oznaczając doskonałość, nieskazitelność, piękno i radość. Jako nietrwała i ulotna bywa też alegorią przemijania.
W heraldyce z pięcioma płatkami, co koresponduje z liczbą róż w herbie na pieczęci Münsterbergów.

Materiał:
Wosk czerwony w misce ochronnej z wosku naturalnego. Pieczęć podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 36 mm

Dalsza literatura:
Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.: biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 103-105, nr 212, tabl 11.
Ulrich Schmilewski, *Der schlesische Adel bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Herkunft, Zusammensetzung und politisch-gesellschaftliche Rolle*, Würzburg 2001, s. 85.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 88, nr 1319.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 220, 358.

Fot. 82: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 83: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Reinhold Quas, 1320 r., zespół nr 28, *Akta miasta Wrocławia*, seria 107, *Dokumenty miasta Wrocławia*, nr 154.

Osoba i dokument:
Pieczęć Reinholda Quasa zachowana przy jego dokumencie z 29 I 1320 r. wystawionym w Namysłowie, poświadczającym sprzedaż dóbr ziemskich przez wystawcę dokumentu i inne osoby.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa [z pełnym herbem],
na której trzy dzwonki (romby) w roztrój, przykryta hełmem garnczkowym na wprost ze skomplikowanym klejnotem w kształcie sterczących ku górze po jego bokach i wchodzących na otok skrzydeł przedzielonych dwoma pasami oraz spływających zeń na boki pióropuszami. Między skrzydłami cymeru majuskuła S będąca ostatnią literą napieczętnej legendy.
Napis majuskułą gotycką: S • REYNOLDI D(i)C(t)I QVA/S/":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 2, Wrocław 2018, s. 606-607, nr 577.

Godło z dominującym motywem geometrycznym (grupa pozostałych). Symbolika:
Romb, figura geometryczna występująca w heraldyce, zazwyczaj nie pojedynczo, tutaj być może jako trzy dzwony, symbole komunikacji pomiędzy ziemią a niebem i odpędzające złe moce. Złożone w roztrój (rosochę) symbolizują również Trójcę Świętą, trzy cnoty chrześcijańskie i trzy powinności rycerskie: służby Bogu, seniorowi i pani swego serca.

Materiał:
Wosk naturalny, jasny i przejrzysty. Podwieszona zielono-czerwonym sznurze.

Wymiary:
ø 26 mm

Dalsza literatura:
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 269-270.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 93, nr 1414.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 94, 354.

Fot. 84: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 85: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Konrad z Głogówka (wójt dziedziczny), 1298 r., zespół nr 55, *Klasztor cystersów w Lubiążu, powiat wołowski* (rep. 91), sygn. 116 (127).

Osoba i dokument:
Pieczęć Konrada, dziedzicznego wójta Głogówka, który potwierdził zakończenie sporu o ziemię i rezygnację z dalszych roszczeń. Dokument wystawiony w Głogówku 2 II 1298 r.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z pełnym herbem.
W polu pieczęci pochylona w prawo tarcza herbowa, na której trzy winiarskie noże w roztrój, przykryta hełmem rycerskim na wprost, ozdobionym po bokach klejnotem w postaci dwóch pióropuszy.
Napis majuskułą gotycką: + S • CVNRA[DI • ADV]OCAI • D(e) • GLOGOV":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 289-290, nr 229.

Godło z dominującym motywem narzędzia lub atrybutu funkcji społecznej. Symbolika:
Roztrój (rosocha) symbolizujący Trójcę Świętą, trzy cnoty chrześcijańskie i trzy powinności rycerskie: służby Bogu, seniorowi i pani swego serca. Nóż winiarski, symbol lokalnej uprawy winorośli związany z Głogówkiem.

Materiał:
Wosk naturalny, matowy, niebarwiony. Podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 38 mm

Dalsza literatura:
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 222, przyp. 4.
Josef Pilnáček, *Rody stareho Slezska*, t. 3, Brno 1991, s. 739-740.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 65, nr 831.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 287, 354.

Fot. 86: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 87: ujęcie o wzmocnionej fakturze.

Konrad z Głogówka (wójt dziedziczny), 1298 r., zespół nr 55, *Klasztor cystersów w Lubiążu, powiat wołowski* (rep. 91), sygn. 116 (127).

Osoba i dokument:
Pieczęć Arnolda, dziedzicznego wójta Głogówka, zachowana przy dokumencie z 28 III 1319 r. wystawionym w Głogówku, dotyczącego sprzedaży czynszu z winnic należących do wójtostwa.

Typ i opis heraldyczny:
„Okrągła pieczęć herbowa z pełnym herbem.
W polu pieczęci pochylona w prawo tarcza herbowa przykryta hełmem rycerskim na wprost, zwieńczonym po bokach klejnotem w postaci dwóch pióropuszy. W herbie trzy noże winiarskie w rozstrój. Tarcza wchodzi na otok, rozdzielając tekst legendy na dwie części.
Napis majuskułą gotycką: S ARNOLDI ADV/OCATI GLOG(ovie)":
Marek Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Wrocław 2018, s. 290-291, nr 230.
Nieco mniejsza pieczęć oparta na wzorze typariusza pieczęci Konrada z Głogówka, który posłużył do sporządzenia odcisku jego pieczęci z 1298 r.

Godło z dominującym motywem narzędzia lub atrybutu funkcji społecznej. Symbolika:
Roztrój (rosocha) symbolizujący Trójcę Świętą, trzy cnoty chrześcijańskie i trzy powinności rycerskie: służby Bogu, seniorowi i pani swego serca. Nóż winiarski, symbol lokalnej uprawy winorośli związany z Głogówkiem.

Materiał:
Wosk naturalny, matowy, ciemny. Podwieszona na pasku pergaminowym.

Wymiary:
ø 32 mm

Dalsza literatura:
Josef Pilnáček, *Rody stareho Slezska*, t. 3, Brno 1991, s. 739-740.
Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 222, przyp. 4.
Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Racibórz 2014, s. 91, nr 1375.
Alfred Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 287, 354.

Fot. 88: ujęcie wykonane w oświetleniu kierunkowym.

Fot. 89: ujęcie o wzmocnionej fakturze.